

ROMKINJE I ROMI

I REFORMA
SEKTORA BEZBEDNOSTI
U REPUBLICI SRBIJI

**ROMKINJE I ROMI
I REFORMA SEKTORA BEZBEDNOSTI
U REPUBLICI SRBIJI**

Naslov

ROMKINJE I ROMI I REFORMA SEKTORA BEZBEDNOSTI U REPUBLICI SRBIJI:

Kako Romkinje i Romi opažaju vlastitu bezbednost i rad institucija sektora bezbednosti

Autorke

Jelena Radoman

Marina Tadić

Urednice

Svetlana Đurđević-Lukić

Branka Anđelković

Recenzenti

Dr Danijela Spasić

Prof. dr Radomir Zekavica

Izdavači

CENTAR za istraživanje javnih politika

www.publicpolicy.rs

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju

Misija OEBS-a u Srbiji

Lektura i korektura

Ivanka Andrejević

Dizajn i prepress

comma | communications design

Štampa

Fiducia 011 Print

Tiraž

300 primeraka

ISBN

978-86-6383-006-06

Projekat „Ranjive grupe i reforma sektora bezbednosti: Romkinje i Romi i sektor bezbednosti u Srbiji” podržalo je Odeljenje za demokratizaciju Misije OEBS-a u Srbiji, u okviru projekta „Konsolidovanje procesa demokratizacije u sektoru bezbednosti u Srbiji” koji finansira Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju (Sida).

Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo CENTRU i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Misije OEBS-a u Srbiji i Side.

ROMKINJE I ROMI I REFORMA SEKTORA BEZBEDNOSTI U REPUBLICI SRBIJI

Kako Romkinje i Romi opažaju
vlastitu bezbednost i rad
institucija sektora bezbednosti

Beograd, 2014.

SADRŽAJ

SKRAĆENICE.....	5
PREDGOVOR.....	7
SAŽETAK.....	9
1. PREDMET I CILJEVI ISTRAŽIVANJA.....	13
1.1. Konceptualni okvir istraživanja – o ljudskoj bezbednosti, socijalnoj isključenosti i reformi sektora bezbednosti.....	15
2. ROMKINJE I ROMI U SRBIJI DANAS	18
2.1. Socijalna isključenost.....	18
2.2. Unapređenje zakonskog okvira	20
3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	23
4. NALAZI ISTRAŽIVANJA – PERCEPCIJA BEZBEDNOSTI ROMSKE POPULACIJE U REPUBLICI SRBIJI.....	26
4.1. Koje su glavne bezbednosne pretnje?	26
4.2. Poverenje u institucije – Ministarstvo unutrašnjih poslova.....	30
4.3. Poverenje u institucije – Ministarstvo odbrane.....	33
5. POLITIKE INSTITUCIJA SEKTORA BEZBEDNOSTI PREMA ROMKINJAMA I ROMIMA.....	35
5.1. Ministarstvo unutrašnjih poslova	35
5.2. Ministarstvo odbrane	44
6. ZAKLJUČAK	49
7. PREPORUKE	52
8. BIBLIOGRAFIJA.....	55

SKRAĆENICE

LAP	Lokalni akcioni plan
LGBT	Lezbijsko-gej-biseksualno-transrodno
MO	Ministarstvo odbrane
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
NVO	Nevladina organizacija
OEBS	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
PU	Policijska uprava
RNVO	Romska nevladina organizacija
RS	Republika Srbija
UNDP	<i>United Nations Development Programme</i> (Program Ujedinjenih nacija za razvoj)
UO	Univerzitet odbrane
VA	Vojna akademija
VG	Vojna gimnazija
VMA	Vojnomedicinska akademija
VS	Vojska Srbije

PREGOVOR

Romkinje i Romi predstavljaju jednu od najugroženijih manjina u Srbiji po gotovo svim pokazateljima – siromaštva, socijalne distance, diskriminacije, slabe obrazovne strukture i zaposlenosti. Pozicija ove manjine prepoznata je u Srbiji u kontekstu društvene isključenosti, ali percepcija sopstvene bezbednosti Romkinja i Roma i njihov odnos sa i prema ključnim institucijama sektora bezbednosti – Ministarstvu unutrašnjih poslova/ Policiji i Ministarstvu odbrane/Vojsci Srbije – do sada nisu istraživani.

Upravo ova pitanja bila su predmet projekta CENTRA za istraživanje javnih politika **„Romkinje i Romi i sektor bezbednosti u Republici Srbiji”** sprovedenog uz podršku Odeljenja za demokratizaciju Misije OEBS u Srbiji u periodu avgust 2013. – jun 2014. godine. Uvide u način na koji Romkinje i Romi percipiraju ličnu bezbednost i ove dve institucije istraživački tim dobio je organizovanjem 11 fokus grupa u Kragujevcu, Nišu, Vranju, Bujanovcu, Subotici i Zemunu, a nalaze o odnosu MUP i MO sa/prema pripadnicima/pripadnicama ove ranjive grupe putem intervjua i zvaničnih dopisa predstavnika ovih institucija. U okviru projekta analizirani su dokumenti i relevantna literatura, organizovan Okrugli sto na kojem je sa širokim krugom zainteresovanih institucija raspravljano o inicijalnim nalazima, izvršena analiza medijskog pisanja o Romima i tokom celog trajanja projekta objavljivane vesti vezane za ovu tematiku na sajtu CENTRA (www.publicpolicy.rs).

Ovaj projekat direktno se nadovezuje na ranija istraživanja CENTRA „LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti u Republici Srbiji” (2011) i „Procena efikasnosti socijalnog uključivanja Romkinja i Roma” (2012–2013), i u skladu je sa programskim opredeljenjem CENTRA da istražuje efekte javnih politika na ranjive grupe. Nadamo se da ovi kvalitativni nalazi predstavljaju dragocenu dopunu postojećih istraživanja javnog mnjenja, među zaposlenima u javnim službama, i istraživanja koja se vrše unutar institucija sektora bezbednosti, i da će poslužiti kao osnova za dalja istraživanja uzroka i posledica ljudske (ne)bezbednosti Romkinja i Roma i rada institucija sektora bezbednosti u Srbiji.

Projektni tim – Svetlana Đurđević-Lukić, rukovodilac projekta, Branka Anđelković, savetnica za socijalnu politiku, Jelena Radoman, vodeća istraživačica, Marina Tadić, istraživačica, i Tanja Jakobi, savetnica za komunikaciju – zahvaljuje na posvećenom vremenu i korisnim sugestijama svim učesnicima ovog istraživanja: predstavnicima Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva odbrane RS, Romkinjama i Romima koji su učestvo-

vali u diskusijama, predstavnicima nevladinih organizacija i romskim koordinatorima koji su pomogli u organizovanju ovih diskusija, intervjuisanim lokalnim akterima, svim učesnicima Okruglog stola održanog 2. aprila 2014. u Beogradu, recenzentima i donatorima – Odeljenju za demokratizaciju Misije OEBS u Srbiji i Švedskoj agenciji za međunarodnu razvojnu saradnju (Sida). Interesovanje koje je pobudilo ovo istraživanje, ostavlja nas u uverenju da smo izabrali bavljenje važnom temom za sagledavanje položaja Romkinja i Roma, i da će preporuke koje smo ponudili biti od koristi kreatorima politika u MUP, Ministarstvu odbrane i drugde, i tako doprineti poboljšanju bezbednosti Romkinja i Roma u Srbiji.

SAŽETAK

Sledeći programski fokus CENTRA za istraživanje javnih politika na poziciju ranjivih grupa u kontekstu reforme sektora bezbednosti, ovaj projekat bavi se ključnim bezbednosnim problemima Romkinja i Roma u Republici Srbiji. Nastojali smo da otkrijemo: prvo, koje su glavne bezbednosne pretnje za romsku populaciju u Srbiji; drugo, kako Romkinje i Romi opažaju rad Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) i Ministarstva odbrane (MO), i da li imaju poverenja u ove institucije; i treće, koje politike i mere su ove dve institucije usvojile kako bi odgovorile na posebne bezbednosne potrebe romske populacije.

Romska manjina predstavlja jednu od najranjivijih i višestruko onemogućenih društvenih grupa u Republici Srbiji, ali u dosadašnjim istraživanjima ova isključenost nije sagledavana i sa stanovišta percepcije bezbednosti same romske populacije i odnosa sa dve institucije sistema odbrane – Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva odbrane, što ovo istraživanje nastoji da učini.

Istraživači CENTRA sagledavaju položaj romske populacije iz ugla *ljudske bezbednosti*, koncepta šireg i dubljeg razumevanja bezbednosti, koji prevazilazi njegovo poimanje u kontekstu *državne teritorije, poretka i fizičke bezbednosti* – i proširuje ga na ljudska, socijalna, ekonomska i kulturna prava pojedinca i pristup pravdi, a nasilje sagledava i kao strukturalno i simboličko. Takođe, percepcije o bezbednosti Romkinja i Roma sagledavaju se u kontekstu „druge generacije reformi” sektora bezbednosti koja podrazumeva prihvatanje prakse poštovanja ljudskih prava, odnosno nediskriminacije u svakodnevnoj praksi, i senzibilitet za uvažavanje posebnih bezbednosnih potreba ranjivih grupa. Neophodnost ovakvog sagledavanja lokalnih zajednica načelno je prihvaćena usvajanjem Strategije policije u zajednici u aprilu 2013. godine, a čija operacionalizacija, kao i usvajanje pratećeg akcionog plana, tek predstoje.

Terenski deo istraživanja sproveden je u periodu od novembra 2013. do aprila 2014. godine u Vranju, Bujanovcu, Nišu, Kragujevcu, Subotici i beogradskoj opštini Zemun (lokacija Zemun polje). Organizovano je 11 grupnih diskusija (fokus grupa) u svim lokalnim sredinama, sa ukupno 124 učesnika i učesnica – 57 žena i 67 muškaraca. Takođe, obavljeno je 18 intervju sa predstavnicima policije i lokalnim akterima i dobijeni određeni podaci od Ministarstva odbrane.

Ključna opažena pretnja za bezbednost romske populacije, prema iskazima učesnika fokus grupa, jeste nepovoljan socio-ekonomski položaj, koji se ogleda u nezaposlenosti, problemima sa ličnim dokumentima (karakteristični prvenstveno za izbeglice, interno raseljene

i njihove potomke) i proizašlim problemima ostvarivanja prava (prvenstveno na zdravstvenu i socijalnu zaštitu). Usko povezana sa socio-ekonomskim uslovima je opažena diskriminacija, kako institucionalna, tako i ona koja dolazi od pripadnika većinskog naroda. U institucionalnu diskriminaciju spadaju: teža dostupnost npr. prava na socijalnu zaštitu, rasistički govor službenih lica, nereagovanje zaposlenih u školama kada su ugrožena romska deca, neljubaznost, itd.

Jedan od najvažnijih nalaza istraživanja CENTRA jeste da romsko stanovništvo različito percipira bezbednosne pretnje u zavisnosti od lokalnog okruženja i stepena društvene integrisanosti. Tako na primer, ima sredina u kojima je romska manjina izložena rasističkim napadima i direktnim pretnjama po fizički integritet, kao što je Zemun polje, i mesta u kojima je suživot romske populacije sa većinskim stanovništvom i drugim nacionalnim i etničkim grupama, višedecenijska tradicija koja nije podložna naglim promenama. Takvi su primeri Vranje, Subotica i Bujanovac, uprkos tome što i u ovim sredinama Romkinje i Romi opažaju da su izloženi diskriminaciji, ali ne tako izraženoj kao u Zemun polju.

Skala opaženih pretnji različitih podgrupa populacije čije su bezbednosne percepcije istraživa- ne, značajno se međusobno razlikuje. Za „domicilne” Rome je karakterističan visok stepen integrisanosti u društvo, dok se raseljeni Romi suočavaju sa egzistencijalnim pretnjama po vlastitu bezbednost, poput neuslovnog smeštaja i neposredovanja ličnih dokumenata i osnovnih sredstava za život. Tako je moguće da u istoj lokalnoj sredini (Kragujevac) domicilni i interno raseljeni Romi iznose različite liste glavnih bezbednosnih pretnji, pri čemu je za prvu grupu socio-ekonomsko zbrinjavanje primarna briga, a za drugu je to pristup ličnim dokumentima. Kao kategorije višestruko ranjivih sa stanovišta bezbednosti tako se izdvajaju Romkinje i Romi koji su interno reseljeni, ili po drugom osnovu novopridošli u neku sredinu.

U opažanju vlastite bezbednosti i bezbednosti zajednice prisutne su i rodne razlike. Tako su Romkinje, nezavisno od lokalnog konteksta u kojem žive, prevashodno zabrinute za odgoj i vaspitavanje dece i pretnje koje su u vezi sa tim, kao što je bezbednost dece u školama i vršnjačko nasilje.

Romkinje i Romi pretnju od fizičkih napada organizovanih grupa ocenjuju kao neposrednu u sadašnjem momentu, ali i primarnu pretnju koju anticipiraju za budućnost, za vlastitu i bezbednost svojih porodica. Takav je slučaj u Zemun polju u kojem su među glavnim opaženim pretnjama fizički napadi i pretnje napadima, kao i atmosfera straha i tenzija stvorena zastrašivanjem i institucionalnom diskriminacijom usled koje su Romi „građani drugog reda“ (Niš).

Postoje dve grupe opažanja o radu policije i očekivanja od policije – neutralna i negativna. U neutralnu grupu spadaju izražena opažanja da policija formalno obavlja svoje dužnosti (npr. izađe na teren, notira prekršaj ili krivično delo, napravi zapisnik), ali da se tu završavaju sposobnosti i mogućnosti policijske službe, koje kasnije ne dovode do epiloga u vidu rešavanja konkretnog problema. Negativna opažanja o radu policije kreću se od toga da je policija represivno oruđe većinskog naroda (Niš), preko toga da je i sama izvor kriminalnih

radnji i ponaša se „brutalno“ (Niš, Kragujevac), do toga da je korumpirana i neefikasna služba (Niš, Kragujevac) koja se ponaša izrazito diskriminatorски prema pripadnicima romske manjine (Niš, Kragujevac, Bujanovac, Vranje).

Ako se uporede bezbednosni problemi čije rešavanje spada u domen policijskog rada a koje su u okviru fokus grupa izdvojili Romkinje i Romi, i problemi koje su policijske uprave uključene u istraživanje identifikovale u tim lokalnim sredinama i njima se bavile u okviru lokalnih akcionih planova, može se zaključiti da *policija delimično rešava urgentne bezbednosne probleme ove populacije*.

Romkinje i Romi koji su učestvovali u radu fokus grupa iskazuju poverenje i uvažavanje prema instituciji Vojske Srbije, iako gotovo da nemaju neposrednih iskustava sa Vojskom niti razumeju promene kroz koje je prošla organizacija VS. Kao razlog poverenja najčešće se navodi kohezivna i vaspitna uloga koju je, prema ispitanicima, imalo obavezno služenje vojnog roka. Za razliku od policije, koja se uglavnom posmatra kao institucija zatvorena za zapošljavanje Roma, Vojska je opažena kao više egalitistička i otvorena institucija.

Dok Ministarstvo unutrašnjih poslova usled prirode posla i stalnog kontakta policijskih službenika sa civilnim stanovništvom razvija posebne politike u okviru koncepta policije u zajednici, stav Ministarstva odbrane je da ne može voditi nikakvu zasebnu politiku prema stanovništvu Republike Srbije ili njegovom delu, osim one koja podrazumeva delovanje u okviru aktuelnog pravnog okvira čije se norme primenjuju na sve pripadnike sistema. Ovo ministarstvo stoga ne razmatra ni eventualne mere pozitivne diskriminacije, niti beleži kontakte sa Romima u okruženju svojih kasarni ili sa romskim organizacijama po bilo kojem osnovu.

Podaci o pritužbama o diskriminaciji po nacionalnom i etničkom osnovu, a koje su podneli pripadnici romske manjine na službi u MO ili VS, ne postoje. Takođe, diskriminacija na radnom mestu ne pojavljuje se ni među navedenim razlozima za napuštanje službe u MO i VS, barem tokom poslednje tri godine za koje su nam dostupni podaci.

Među učesnicima terenskog dela istraživanja preovlađuje stav da bi *bolja zastupljenost romske manjine u državnim institucijama, a posebno u institucijama sektora bezbednosti, doprinela lakšem ostvarivanju prava, i uopšte društvenom položaju Romkinja i Roma*. Međutim, uprkos promotivnim aktivnostima MUP, kao i javnim i jednakim uslovima za prijem na školovanje na Vojnoj akademiji i Vojnoj gimnaziji, učešće Roma u ovim obrazovnim sistemima je gotovo neprimetno, što se kasnije gotovo u potpunosti preslikava i na zastupljenost zaposlenih u ovim institucijama. *Kao glavnu prepreku školovanju i zapošljavanju pripadnika romske manjine u institucijama sektora bezbednosti intervjuisani pripadnici bezbednosnih struktura navode nizak nivo obrazovanja romske populacije.*

Na osnovu ovih nalaza formulisane su preporuke za MUP i Ministarstvo odbrane, naročito u pogledu postupanja, obrazovanja, obuke, zapošljavanja u ove dve ključne institucije sektora bezbednosti. Takođe, date su preporuke i u vezi sa uspostavljanjem mera monitorin-

ga i izveštavanja o Romkinjama i Romima u skladu sa postojećim zakonom predviđenim obavezama u vezi sa zastupljenošću manjina u državnoj upravi.

S obzirom na značaj lokalnog konteksta i potrebu informisanja i koordinacije više aktera na opštinskom i gradskom nivou, preporučeno je i da se okvir nadležnosti i rada lokalnih saveta za bezbednost tamo gde su formirani precizira, odnosno da se ovakvi saveti formiraju u onim lokalnim samoupravama u kojima takva tela ne postoje, kao i da se u njihov rad uključe romske nevladine organizacije, koordinatori za romska pitanja, i romske nevladine organizacije koje se bave zaštitom Romkinja i promocijom njihovih prava i potreba.

Cilj ovih preporuka jeste da doprinesu poboljšanju bezbednosti Romkinja i Roma, i u tom smislu predstavljaju dopunu mera predviđenih postojećim Akcionim planom za primenu Strategije unapređenja položaja Roma – u kojem bezbednosna problematika nije zastupljena.

1. PREDMET I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Projekat „Ranjive grupe i reforma sektora bezbednosti: Romkinje i Romi i sektor bezbednosti u Srbiji” bavi se **glavnim bezbednosnim problemima romske populacije** u Republici Srbiji. Fokus je na percepciji Romkinja i Roma, i dodatno ugroženih podgrupa unutar ove populacije, o sopstvenoj bezbednosti i o iskustvima sa glavnim akterima sektora bezbednosti. Takođe, sagledava se i da li i na koji način institucije sektora bezbednosti – Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) i Ministarstvo odbrane (MO), mogu doprineti i doprinose otklanjanju tih problema. **Tri su glavna pitanja na koja dajemo odgovore:**

- ▶ Koje su glavne bezbednosne pretnje za romsku populaciju u Srbiji?
- ▶ Kako Romkinje i Romi opažaju rad MUP i MO, i da li imaju poverenja u ove institucije?
- ▶ Koje su politike i mere ove dve institucije usvojile kako bi odgovorile na posebne pretnje bezbednosti romske populacije?

Cilj nam je da nalazima doprinesemo korpusu postojećih istraživanja i publikacija na temu položaja i problema ove ugrožene grupe u Republici Srbiji, ali i korpusu istraživanja i predloga praktičnih politika koje se bave problemima iz tzv. „druge generacije” reformi sektora bezbednosti u Srbiji. Većina istraživanja koja kao predmet imaju položaj romske manjine odnose se na njen socio-ekonomski položaj i najčešće sa njim uzročno povezanu nedostupnost i/ili ugroženost osnovnih ljudskih prava, kao što su prava na posedovanje ličnih dokumenata, zdravstvenu zaštitu, osnovne uslove stanovanja, nediskriminatorni tretman i slično.¹ S druge strane, CENTAR za istraživanje javnih politika pitanje položaja romske manjine postavlja u kontekstu ljudske bezbednosti i reforme sektora bezbednosti, te u tom smislu ovaj projekat ima posebnu vrednost.

1 Božidar Jakšić, Goran Bašić, *Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2005; Bogdan Đurović, „Socijalna i etnička distanca prema Romima u Srbiji”, u: *Facta universitatis – series: Philosophy, Sociology and Psychology*, vol. 2, br. 9, 2002, str. 667–681; O položaju romske manjine u državama Evropske unije videti: *The Situation of Roma in 11 EU Member States: Survey Results at a Glance*, European Union Agency for Fundamental Rights, UNDP, 2012. Prema istraživanju o percepcijama bezbednosnih pretnji u državama članicama OEBS, u Slovačkoj je romska populacija rangirana među najveće pretnje bezbednosti, zajedno sa migracijama, ekonomskom nestabilnošću, društvenim i etno-političkim sukobima. Najvažniji uzroci svrstavanja romske manjine u bezbednosne pretnje su neuravnotežen demografski razvoj i neuspešna društvena integracija. *Threat Perceptions in the OSCE Area*, OSCE Network of Think Tanks and Academic Institutions, april 2014, Internet, <http://www.osce.org/networks/118080?download=true>.

Iako **koncept ljudske bezbednosti**, razvijen u okviru savremenih studija bezbednosti, uključuje i pristup i ostvarivanje osnovnih ljudskih prava kao legitiman bezbednosni problem, u Srbiji do sada nisu sprovedena istraživanja koja direktno odgovaraju na pitanje kako vlastitu bezbednost, shvaćenu u širokom kontekstu ljudske bezbednosti, opažaju pripadnici i pripadnice romske manjine. Istovremeno, istraživanje odgovara i na pitanje kako romska populacija opaža rad institucija sektora bezbednosti i da li ima poverenja u te institucije.

Istraživanjem su takođe obuhvaćeni i **podaci o politikama institucija sektora bezbednosti prema romskoj populaciji** kao, za potrebe ovog istraživanja, izdvojenoj, ranjivoj grupi, sa namerom da se utvrdi da li i u kojoj meri reforme sprovedene u ovom sektoru od 2000. godine do danas mogu da odgovore na pretnje bezbednosti manjinskih, a naročito tzv. ranjivih grupa.² MUP i MO, i konkretno vojska i policija, izdvojeni su kao glavni akteri sektora, s obzirom na to da je reč o institucijama koje su, na osnovu misija i zadataka predviđenih Strategijom nacionalne bezbednosti i Strategijom odbrane, u redovnom i neposrednom kontaktu sa građanima/kama.³

Kada je reč o radu MUP, koncept policije u zajednici, i u okviru njega sprovedene aktivnosti, trebalo bi da rad policije približe svakodnevnom životu i potrebama građana, odgovarajući na neposredne i posebne bezbednosne pretnje u lokalnim sredinama. Ministarstvo odbrane je setom novih zakonskih rešenja najpre dobilo listu novih misija i zadataka a potom su usvojeni, i sa Zakonom o vojsci usklađeni, antidiskriminatorni standardi koji obavezuju MO i Vojsku Srbije da postupaju nediskriminatorno prilikom prijema na školovanje, obuke kadrova i zaposlenja u sistemu.

Ovim istraživanjem sagledava se da li su reforme koje se sprovode unutar ove dve ključne institucije sektora bezbednosti uticale na način na koji ih Romkinje i Romi kao posebna ranjiva grupa stanovništva, kao i **dvostruko ranjive grupe unutar romskog stanovništva kao što su žene, interno raseljeni, povratnici na osnovu sporazuma o re-admisiji i bivši pritvorenici** opažaju, kao i da li utiču na poverenje pripadnika zajednice prema tim institucijama.

Istraživanje je ključni deo projekta koji CENTAR za istraživanje javnih politika sprovodi u periodu avgust 2013. – jun 2014. godine, a koji podržava Odeljenje za demokratizaciju Misije OEBS u Srbiji u okviru projekta „Konsolidovanje procesa demokratizacije u sektoru bezbednosti u Srbiji“ koji finansira Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju (*Swedish International Development Cooperation Agency, Sida*).

2 Centar za istraživanje javnih politika prethodno je sproveo manje istraživanje po ovakvoj metodologiji o percepciji sopstvene bezbednosti i percepciji policije i Vojske RS kao glavnih institucija sektora bezbednosti od strane lezbejki, homoseksualaca, biseksualnih i transrodnih osoba. Videti: Jelena Radoman, Marija Radoman, Svetlana Đurđević-Lukić, Branka Anđelković, *LGBT i reforma sektora bezbednosti u Republici Srbiji*, OEBS i CENTAR za istraživanje javnih politika, 2011, Internet, <http://publicpolicy.rs/publikacije/dc164ef1cd5e31d83159ff805ddc32261301417.pdf>. Prema definiciji koju koristi Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade RS, ranjive grupe su grupe koje su isključene iz pojedinih ili višestrukih aspekata društvenog života, žive u uslovima siromaštva, ili su izložene riziku da budu isključene i dospeju u stanje siromaštva. Internet, http://www.inkluzija.govrs/?page_id=935.

3 Specijalne službe, kao i civilne i vojne službe bezbednosti, i ostali akteri u ovom sektoru, nisu bili predmet istraživanja.

1.1. Konceptualni okvir istraživanja – o ljudskoj bezbednosti, socijalnoj isključenosti i reformi sektora bezbednosti

Istraživanje polazi od razumevanja bezbednosti razvijanog u studijama bezbednosti od devedesetih godina prošlog veka – od koncepta ljudske bezbednosti. Nasuprot državocentričnom i vojnocentričnom razumevanju bezbednosti koje je dominiralo tokom Hladnog rata, ovaj koncept proširio je listu bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, i u diskusiju o legitimnim bezbednosnim pitanjima uključio niz problema poput ekoloških i identitetskih. Jednu od mogućih definicija ljudske bezbednosti ponudio je Izveštaj o ljudskom razvoju iz 1994. godine, prema kojem taj koncept sadrži dva elementa. Prvi se odnosi na odsustvo hroničnih pretnji kao što su glad, bolesti i represija, a drugi na odsustvo pretnje naglih promena u obrascima življenja, bilo da se odnosi na uslove stanovanja, zaposlenje ili život u zajednici.⁴ Promenom diskursa o bezbednosti država, iako i dalje primarni akter u savremenim međunarodnim odnosima, nije više jedini referentni objekat bezbednosti – već su to sada i zajednice, društva, narodi i pojedinci.⁵ Ljudska bezbednost tako podrazumeva ne samo fizičku bezbednost, već i mogućnosti pojedinaca da nesmetano rade na ostvarivanju svih svojih potencijala i žive dostojan život. Shvaćena na ovaj način, ljudska bezbednost je u korpus legitimnih bezbednosnih interesa pojedinaca uključila i njihova ljudska, socijalna, ekonomska i kulturna prava i pristup pravdi i, kao posledicu, izmenila i definiciju nasilja. Nasilje tako biva redefinisano kao svaka akcija, direktna, kulturna ili strukturalna, koja proizvodi fizičku ili nefizičku štetu pojedincima. Nasilje tako široko shvaćeno biva dovedeno u istu ravan sa siromaštvom⁶ i konceptom socijalne isključenosti,⁷ ali se tretira i kao eksplicitna i krajnja forma diskriminacije.⁸ Potrebno je napomenuti da je ovako definisani koncept ljudske bezbednosti kritikovan sa obrazloženjem da je „razvodnio” razumevanje i promišljanje bezbednosti i omogućio proliferaciju bezbednosti, tj. sekuritizaciju ne nužno

4 *Human Development Report*, United Nations Development Programme, Oxford University Press, New York, 1994, p. 23, Internet, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf.

5 O konceptu videti: časopis *Ljudska bezbednost / Human Security* 2004–2008; Svetlana Đurđević-Lukić, "Broadening Security Concept – From 'National' to 'Human Security'", *Međunarodni problemi / International Problems*, Vol. 61, No. 4 (2004), pp. 397–408; specifičnije za region: Svetlana Đurđević-Lukić, Vojin Dimitrijević, "Human Security and Peace Building in the Western Balkans", u: Wolfgang Benedek, Christopher Daase, Vojin Dimitrijević, Petrus Van Duyne, *Transnational Terrorism, Organized Crime and Peace-Building: Human Security in the Western Balkans*, Palgrave Macmillan, 2010, pp. 17–37.

6 „Siromašni pojedinci ili porodice su oni čiji su resursi (dobra, novčani prihodi i usluge iz javnih i privatnih izvora) toliko mali da ih isključuju iz minimuma prihvatljivog načina života u državi članici u kojoj žive.” Savet ministara Evropske unije, 1975.

7 Marija, Babovic, Ivana Suboticki, *Addressing Violence from the HS Perspective*, Orientation paper, Project: Citizens' Network for Peace, Reconciliation and Human Security, September 2013, Internet, <http://cn4hs.org/wp-content/uploads/Addressing-violence-from-the-HS-perspective.pdf>.

8 Goran B. Milošević (ur.), *Rodna ravnopravnost i rodno zasnovano nasilje*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012, str. 18.

bezbednosnih problema,⁹ omogućavajući da se epitet „bezbednosne pretnje“ danas arbitrarno dodaje političkim, ekonomskim ili socijalnim problemima, zavisno od potreba i interesa aktera koji ovladaju javnim diskursom.

Sa stanovišta istraživanja bezbednosnih pretnji i percepcija ranjive društvene grupe, koja se istovremeno nalazi i u nepovoljnom socio-ekonomskom položaju, koncept ljudske bezbednosti pokazuje značajno preklapanje sa konceptom socijalne isključenosti. Socijalna isključenost je definisana kao proces kojim pojedinci bivaju udaljeni od punog učešća u društvenom životu (radu, zaposlenju, pripadnosti društvenim mrežama), bilo kao posledice njihovog siromaštva, bilo diskriminacije.¹⁰ Moguće je definisati i obrnut proces kojim se pojedinci dovode u poziciju da ostvare svoja prava, razviju kapacitete i zadovolje potrebe, ali i da dostignu barem najniži prihvatljiv životni standard u skladu sa standardom života u društvu u kojem žive.¹¹

Pregled pokazatelja socijalne isključenosti u Srbiji ukazuje na činjenicu da su pojedine grupe stanovništva (Romi, seoska populacija, nezaposleni, stari) u izrazito visokom riziku od siromaštva.¹² Iako se položaj (dela) romske manjine danas u Srbiji najbolje može opisati kao stanje socijalne isključenosti, uvođenje koncepta ljudske bezbednosti omogućava nam da razmatranje bezbednosti i bezbednosnih percepcija te manjine postavimo u širi okvir, važan za bolje razumevanje položaja ove ranjive grupe. Ovaj koncept, i pored uključivanja velikog broja raznorodnih pretnji po bezbednost pojedinaca, omogućava i razmatranje neposredne fizičke pretnje kao primarne pretnje po njihovu bezbednost. Ova pretnja još je relevantna za diskusiju o bezbednosti (dela) romske zajednice u Srbiji danas, a time i za osmišljavanje i sprovođenje konkretnih politika koje bi trebalo da dovedu do unapređenja bezbednosti ovog dela populacije.

Kada je reč o radu institucija sektora bezbednosti, konceptualni okvir u koji je smešteno ovo istraživanje jeste reforma sektora bezbednosti.¹³ Polazeći od konsenzusa u zajednici koja se bavi istraživanjima sektora bezbednosti, smatra se da je u Srbiji uspešno okončana tzv. „prva generacija“ reformi sektora bezbednosti – u toku koje su zaokruženi legislativni i institucionalni okvir i stvoreni preduslovi za demokratsku civilnu kontrolu delovanja

9 Videti: Filip Ejdus, *Međunarodna bezbednost: Teorije, sektori, nivoi*, Službeni glasnik, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012, str. 106–114. i 224–228.

10 *Joint Report by the Commission and the Council on Social Inclusion*, Council of the European Union, Brussels, 2004, Internet, http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf

11 „Socijalno uključivanje definiše se kao pristup društvenim resursima, institucijama i procesima koji omogućavaju obnavljanje i umnožavanje resursa grupa i pojedinaca u društvu na način koji im omogućava da zadovolje svoje potrebe, ostvare svoja prava, prošire svoje izvore i razviju svoje kapacitete, kao i da postignu barem najniži prihvatljiv životni standard u društvu i aktivno učestvuju u životu zajednice“. Slobodan Cvejić, Marija Babović, Gordana Pudar, *Studija o humanom razvoju – Srbija 2010: Izvori i ishodi socijalnog isključivanja*, UNDP Srbija, 2011, Internet, <http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/hdrbook.pdf>.

12 Marija Babović (ur.), *Izazovi nove socijalne politike: Socijalna uključenost u EU i Srbiji*, SeConS, Beograd, 2010, 158.

13 Timothy Edmunds, "Security Sector Reform: Concepts and Implementation", u: Philipp Fluri, Miroslav Hadžić (eds), *Sourcebook on Security Sector Reform*, DCAF/CCMR, Geneva/Belgrade, 2004, pp. 45–60.

ovog sektora, a istraživačka pažnja sada se usmerava ka problemima „druge generacije“ reformi. U drugoj generaciji reformi postavljaju se pitanja efikasnosti i efektivnosti rada tog sektora, delotvornosti kontrole koju vrši niz aktera od zakonodavne, izvršne i sudske, do nezavisnih državnih institucija, medija i organizacija civilnog društva, kao i usvajanja normi demokratske političke kulture. Ovo podrazumeva primenu načela striktnog poštovanja ljudskih prava, transparentnosti i nediskriminativnog tretmana, kako u organizacijskim i institucionalnim rešenjima unutar sektora, tako i u odnosu institucija sektora sa i prema građanima i građankama.

Posmatrano tematski, najveći uspeh u dosadašnjem toku reformi u Srbiji postignut je u zaokruživanju zakonskog okvira delovanja institucija sektora bezbednosti. Usvajanjem Zakona o policiji (2005), Zakona o odbrani (2007) i Zakona o Vojsci Srbije (2007), i konačno donošenjem Strategije nacionalne bezbednosti (2009) i Strategije odbrane (2009), stvoreni su strateški i zakonski osnovi delovanja institucija sektora bezbednosti koji su na osnovu izmenjenih političkih, društvenih, ekonomskih i međunarodnih okolnosti postavili zadatke, ciljeve i organizaciju delovanja sektora. Postignut je napredak u povećanju broja žena zaposlenih u obe institucije, mada je rodni jaz i dalje veoma primetan kad je reč o komandnim i visokoupravljačkim mestima.¹⁴ Takav pomak, i pored izvesnih napora, nije postignut kada je reč o etničkom sastavu i zastupljenosti nacionalnih manjina. Ovo je posebno značajno za policiju, kao službu koja je u svakodnevnom kontaktu sa građanima, a u čijem su sastavu Romi među gotovo nevidljivim manjinama.¹⁵ Nakon usvojenih institucionalnih rešenja u sklopu interesovanja za probleme „druge generacije“ našli su se dobro upravljanje unutar sektora, transparentnost donošenja i sprovođenja odluka, antikorupcijske mere, i poštovanje ljudskih prava kako zaposlenih u sektoru tako i građana koji dođu u kontakt sa institucijama, te se napori institucija sektora i onih koji se bave njihovom kontrolom, okreću u tom smeru. Stav CENTRA za istraživanje javnih politika jeste da je u okviru ove faze reformi potrebno razvijanje senzibiliteta za uvažavanje bezbednosnih potreba ranjivih grupa i za nediskriminativno postupanje prema građanima u svakodnevnoj praksi.

14 Videti: *Položaj žena u oružanim snagama država Zapadnog Balkana*, SEESAC/UNDP, Beograd, 2014, Internet, <http://www.seesac.org/res/files/publication/890.pdf>.

15 Sonja Stojanović, „Policija“, u: Miroslav Hadžić, Bogoljub Milosavljević, Sonja Stojanović, Filip Ejduš (urs), *Godišnjak reforme sektora bezbednosti*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2009, str. 165–211.

2. ROMKINJE I ROMI U SRBIJI DANAS

2.1. Socijalna isključenost

U Srbiji, prema podacima iz Popisa stanovništva 2011. godine, živi 147.604 pripadnika romske populacije, dok nezvanične procene ukazuju da se ovaj broj kreće i do 250.000.¹⁶ Uprkos tome što je unapređenje položaja romske manjine u Srbiji proglašeno jednim od prioriteta u brojnim sektorskim politikama, a u usvojenim strateškim dokumentima predviđeno povezivanje više sektorskih oblasti u kojima je neophodno unaprediti položaj romske populacije u Srbiji, brojni pokazatelji ukazuju da je ova populacija i dalje najneprivilegovanija društvena grupa danas.¹⁷ Među najvažnijim faktorima koji su doveli do nepovoljnog položaja romske populacije su institucionalne prakse, dostupni resursi, kao i društvenopolitički angažman zajednice.¹⁸

Nove politike, i na njima zasnovane akcije, nužne su ako se ima na umu da svega 29% romskog radno sposobnog stanovništva učestvuje na tržištu rada, a i kada radi, zarađuje u proseku 48% od prosečne plate u Srbiji. Tek 12% Roma ima srednjoškolsko obrazovanje,

16 Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, UNHCR, Misija OEBS u Srbiji, UNDP Srbija, Beograd, 2010, Internet, <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategija-SR-web-FINAL.pdf>.

17 Izveštaj Zaštitnika građana za 2013. godinu donosi ocenu da su Romi u najtežem položaju među nacionalnim manjinama koje inače spadaju u ranjive grupe, a poslednje istraživanje Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i CeSID pokazalo je da su Romi (41,5%) odmah iza žena (42%) po izloženosti diskriminaciji. U prethodnom istraživanju Poverenika Romi su bili prepoznati kao najviše diskriminisana grupa u Srbiji, što ukazuje na konstantnost ovog trenda. *Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2013. godinu*, Beograd, 2014, Internet, http://www.ombudsman.rs/attachments/3237_Godisnji%20izvestaj%20Zasttnika%20građana%20za%202013%20%20godinu.pdf; *Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2013. godinu*, Beograd, 2014, Internet, <http://www.ravnopravnost.gov.rs/images/files/Poverenik%20za%20zastitu%20ravnopravnosti%20-%20Izvestaj%202013.pdf>. Evropska komisija već nekoliko godina upozorava na loš položaj Roma u Srbiji, uključujući i poslednji Izveštaj o napretku Srbije u procesu evropskih integracija: *Serbia 2013 Progress Report*, European Commission, Brussels, 16.10.2013, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/sr_rapport_2013.pdf. Slične ocene našle su se i u poslednjem izveštaju o ljudskim pravima američkog Ministarstva spoljnih poslova: *Country Reports on Human Rights Practices*, U.S. Department of State, Internet, <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper>.

18 Slobodan Cvejić, *Faces and Causes of Roma Marginalization: Experiences from Serbian Local Communities*, manuscript, October 2013.

a 19% je nepismeno. Više od 60% Roma je bez prihoda, pri čemu je to posebno slučaj kod žena, dok se više od 40% prostora u kojima žive Romi smatra smeštajem u slučaju nužde.¹⁹ Broj siromašnih u Srbiji je po izbivanju ekonomske krize ponovo počeo da raste, a „Anketa o prihodima i uslovima života” iz 2013. godine pokazuje da je stopa rizika od siromaštva u Srbiji znatno izraženija u odnosu na druge evropske zemlje. Iako ova anketa ne daje specifične podatke za romsku populaciju, može se sa velikom verovatnoćom zaključiti da ona ostaje najugroženiji deo celokupne populacije, kao što to pokazuju podaci iz 2008. godine po kojima je u ovoj populaciji polovina siromašnih, 6% se nalazi u stanju ekstremnog siromaštva, a zabeležena potrošnja je ispod linije gladi.²⁰ U najneprivilegovanijem su položaju pripadnici zajednice koji stanuju u neformalnim naseljima, o čijem broju, strukturi, uslovima života i drugim pokazateljima ne postoje objedinjeni i pouzdani podaci.²¹

Sledstveno ovome, očekivano trajanje života kao osnovni socijalni pokazatelj zdravstvenog stanja populacije kod Romkinja i Roma kraće je za 10 godina nego kod ostatka populacije, a smrtnost odojčadi je najviša, uz visok stepen hroničnih bolesti.²² Položaj i život romske populacije u Srbiji dodatno su otežani usled diskriminatornog odnosa koji sporadično pokazuju državne i lokalne institucije, kao i visokog stepena socijalne distance građanki i građana Srbije prema njima.²³ Romska populacija smatra da je najčešće izložena diskriminatornom odnosu prilikom pružanja usluga zdravstvene i socijalne zaštite i na tržištu rada.²⁴ Istraživanja potvrđuju da su Romkinje i Romi grupa najizloženija posrednoj i neposrednoj diskriminaciji na tržištu rada, odnosno grupa do koje ne dopiru mere afirmativne akcije osmišljene za povećanje zaposlenosti.²⁵

19 Branka Anđelković, Marko Obradović, Jelena Radoman, *Procena efikasnosti lokalnih mehanizama socijalnog uključivanja Romkinja i Roma*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva i CENTAR za istraživanje javnih politika, 2013, Internet, <http://publicpolicy.rs/publikacije/daf725e70691bf26e5ef8d2b73d074cf98d4b9a6.pdf>.

20 Broj siromašnih u 2010. povećao se za oko 2% u odnosu na 2009. godinu, dok je od 2008. do 2009. porastao za 0,8%. Stopa rizika od siromaštva u 2012. godini iznosila je oko 24%. Izvori: *Anketa o potrošnji stanovništva*, Saopštenje broj 117, Republički zavod za statistiku, 2011, Internet, <http://webzrs.stat.gov.rs/Website/repository/documents/00/00/32/05/LP20.pdf>; *Anketa o prihodima i uslovima života*, Saopštenje broj 366, Republički zavod za statistiku, Internet, http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/25/90/PD10_366_srb.pdf; Marija Babović (prir.), *Izazovi nove socijalne politike*, op. cit., str. 147.

21 *Doprinos socijalnoj inkluziji i borbi protiv diskriminacije marginalizovane populacije u Srbiji*, Praxis, Beograd, 2013, str. 37. Dodatno o oslovima života Roma: Jakšić, Bašić, *Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji*, op. cit., kao i: *Regionalni izveštaj o legalizaciji stanovanja, unapređenju naselja i socijalnom stanovanju za Rome u regiji Zapadnog Balkana – Najbolja iskustva iz prakse za uključivanje Roma*, OSCE/ODIHR, Varšava, februar 2014.

22 Slobodan Cvejić et al., *Studija o humanom razvoju*, op. cit. str. 115.

23 Prema istraživanju sprovedenom krajem 2013. godine, Romi su društvena grupa prema kojoj postoji značajna socijalna distanca, i grupa koju građani i građanke Srbije vide kao jednu od najviše diskriminisanih. *Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2013. godinu*, op. cit., str. 25–28.

24 Slobodan Cvejić et al., *Studija o humanom razvoju*, op. cit., str. 115.

25 B. Anđelković et al., *Procena efikasnosti lokalnih mehanizama socijalnog uključivanja Romkinja i Roma*, op. cit., str. 23–27; *Doprinos socijalnoj inkluziji i borbi protiv diskriminacije marginalizovane populacije u Srbiji*, op. cit., str. 31–37.

2.2. Unapređenje zakonskog okvira

O političkom opredeljenju Srbije da unapredi položaj romske populacije govore brojni potpisani dokumenti koji se bave ovom tematikom. Srbija je, pre svega, potpisnica Dekade Roma 2005–2015, kojom je i predsedavala u periodu 2008–2009. Krovni strateški dokument Strategija za unapređivanje položaja Roma do 2015, donet 2009. godine, kao osnovne oblasti u kojima su nužne dalje podsticajne mere identifikuje obrazovanje, stanovanje, zdravstvo i zapošljavanje, a među prioritetima su i borba protiv diskriminacije, smanjenje siromaštva i smanjenje rodnih razlika između Romkinja i Roma.²⁶ Ipak, sprovođenje Strategije obeležili su brojni problemi, poput kašnjenja usvajanja Akcionog plana²⁷ i ukidanja Kancelarije za integraciju Roma,²⁸ koja je trebalo da bude ključno telo za ostvarivanje i praćenje mera Strategije. Takođe, prema ocenama stručnjaka iz kancelarije Zaštitnika građana, koji su pratili sprovođenje Strategije u oblastima zapošljavanja, obrazovanja, stanovanja, zdravstvene i socijalne zaštite i statusa povratnika po osnovu ugovora o readmisiji, Strategija je doprinela uspostavljanju normativnih preduslova, ali ne i uklanjanju prepreka za socijalno-ekonomsku integraciju Roma. Među osnovnim razlozima neuspeha su loše upravljanje sprovođenjem Strategije, slabosti akcionih planova, kao i nespremnost organa javne vlasti da osmisle i primene mere koje bi suštinski doprinele poboljšanju situacije u kojoj živi romska populacija. O nedovoljnom napretku svedoče i stavovi Roma iz 47 romskih naselja i 30 lokalnih samouprava širom Srbije, pošto je 81% ispitanika reklo da nije osetilo poboljšanje položaja svojih porodica u periodu sprovođenja Strategije, 26% smatra da su Romi integrisani u društvo, dok ostatak primećuje da postoji otvorena ili prikrivena diskriminacija i segregacija.²⁹

Zakonom o prebivalištu i boravištu građana iz 2011. i Zakonom o dopunama Zakona o vanparničnom postupku iz 2012. olakšan je pristup ličnim dokumentima i proces naknadnog upisa u matične knjige rođenih, što je smanjilo broj „pravno nevidljivih“ lica. Za romsku zajednicu značajne su reforme zakonodavstva iz oblasti obrazovanja preduzete od 2009. do 2013. godine i usvajanje Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kojima su stvorene normativne pretpostavke za inkluzivno obrazovanje, uvedeni pedagoški asistenti, i omogućen upis dece iz ranjivih grupa u osnovnu školu i bez posedovanja osnovnih

26 Strategija za unapređivanje položaja Roma, op. cit. Za unapređenje položaja romske populacije značajni su i Strategija za smanjenje siromaštva (2003–2009), Nacionalna strategija zapošljavanja (2005–2010. i 2011–2020), Strategija za reintegraciju povratnika po Sporazumu o readmisiji (2009), Strategija javnog zdravlja (2009), Strategija za stalno unapređenje kvaliteta zdravstvene zaštite i bezbednosti pacijenata (2009), kao i lokalne strategije koje uključuju ovu problematiku.

27 Nakon što je 2011. Akcioni plan prestao da važi, prošlo je dve godine do usvajanja novog za period 2013–2015.

28 Nasuprot tome, Vlada Autonomne Pokrajine Vojvodine formirala je Savet i Kancelariju za inkluziju Roma. Vlada Republike Srbije je 2013. formirala Savet za unapređenje položaja Roma i sprovođenje Dekade uključivanja Roma.

29 *Izveštaj o sprovođenju Strategije za unapređenje položaja Roma sa preporukama*, Zaštitnik građana, Beograd, 2014.

dokumenata.³⁰ Uprkos tome, segregacija romske dece nije zaustavljena, a doprinela joj je i zakonska mogućnost da se roditelji, prilikom upisa dece u osnovnu školu, opredeljuju za školu koja ne mora biti na teritoriji njihovog prebivališta – što im omogućava da izbegavaju upis dece u škole sa većim brojem romskih učenika. Takođe, iako je termin „specijalna škola” zamenjen terminom „osnovna škola za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju”, problem upisa romske dece u ovakve škole opstaje.³¹ Od 2003. godine primenjuju se i mere pozitivne diskriminacije prilikom upisa kandidata romske nacionalnosti u srednje škole i na fakultete, koje su dovele do izvesnog poboljšanja obrazovnog profila populacije.³²

Izmenama Zakona o zdravstvenom osiguranju i Zakona o zdravstvenoj zaštiti, Romi su označeni kao posebna grupa osiguranika i olakšan im je pristup zdravstvenom osiguranju i posedovanju zdravstvenih knjižica, a zdravstvena zaštita učinjena je dostupnom i licima koja ne poseduju lične dokumente. Međutim, kasnijom Uredbom utvrđeni su stroži uslovi za pristup zdravstvenoj zaštiti, na štetu „pravno nevidljivih” lica.³³ Iako su Strategijom za unapređenje položaja Roma dobro postavljeni ciljevi u oblasti stanovanja, oblasti od izuzetnog značaja za romsku populaciju u Srbiji, Romi ostaju grupa najčešće podvrgnuta prinudnim iseljavanjima, a posebno ugroženi su Romkinje i Romi interno raseljena lica sa Kosova i Metohije. Nepostojanje jedinstvene baze podataka o uslovima stanovanja romske populacije i njihovim naseljima, predstavlja početni problem koji onemogućava precizno i održivo planiranje.³⁴ Od 2003. pri lokalnim samoupravama angažovani su koordinatori za romska pitanja koji bi trebalo da pomognu u formulisanju strateškog pristupa unapređenju života romske zajednice na lokalni. Njihov zadatak je i da nadgledaju i pomažu sprovođenje sektorskih politika u delu koji se odnosi na Rome.³⁵ Takođe, od 2008. Ministarstvo zdravlja angažuje zdravstvene medijatore koji imaju sistematizovanu i vrednu bazu podataka o zdravstvenom stanju Roma – korisnika zdravstvenog osiguranja, i nastoje da što veći broj pripadnika zajednice uvedu u taj sistem. Kako je već rečeno, Ministarstvo prosvete od 2007. uvodi pedagoške asistente namenjene povećanju inkluzivnosti

30 *Doprinos socijalnoj inkluziji i borbi protiv diskriminacije marginalizovane populacije u Srbiji*, op. cit., str. 15.

31 O problemima sa kojima se suočavaju romska deca u obrazovanju, posebno o upisu u „specijalne škole”, pogledati: *Još uvek daleko od cilja – Izveštaj Evropskog centra za prava Roma: Prezastupljenost romske dece u „specijalnim školama” u Srbiji*, Evropski centar za prava Roma, Budimpešta, januar 2014, Internet, <http://www.erc.org/cms/upload/file/serbia-izvestaj-obrazovanje-jos-uvek-daleko-od-cilja-13-march-2014.pdf>.

32 *Izveštaj o sprovođenju Strategije za unapređenje položaja Roma sa preporukama*, op. cit., str. 93–119.

33 Kao uslov za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu ustanovljen je dokaz o prijavi prebivališta ili lična karta. Ibid., str. 119–137.

34 Više: Ibid., str. 74–93; *Analiza glavnih prepreka i problema u pristupu Roma pravu na adekvatno stanovanje*, Praxis, Beograd, 2013, Internet, http://praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Izvestaj_pravo_na_adekvatno_stanovanje.pdf.

35 Njihov položaj, nadležnosti i dometi rada u opštinama značajno se razlikuju. Na uspeh rada koordinatora za romska pitanja utiče više faktora, pri čemu oni nemaju budžet na raspolaganju a samim tim ni mogućnost da utiču na ključne faktore socijalne isključenosti romske populacije. Više o tome: B. Anđelković et al., op. cit., str. 11–16.

obrazovanja u Srbiji i olakšavanju pristupa romske dece obrazovnim ustanovama i boljem uspehu u njima.³⁶

Iako je postignut određeni napredak u oblasti ostvarivanja prava na pristup ličnim dokumentima pre svega usvajanjem novog Zakona o prebivalištu i boravištu građana u novembru 2011. godine, problem neposедovanja ličnih dokumenata, i sa njim povezanim neostvarivanjem određenih prava, kao i problem daljeg generisanja pravno nevidljivih lica, ostaje.³⁷ Ovo se naročito odnosi na lica sa statusom interno raseljenih koja ne mogu da ostvare pravo na prijavu prebivališta na adresu nadležnog centra za socijalni rad, što je inače izmenjenim zakonom omogućeno. Razlog tome najčešće je činjenica da ova lica već imaju prebivalište na teritoriji Kosova i Metohije, a problem dodatno pogoršava to što određeni broj matičnih knjiga sa ove teritorije nije dostupan. Primenu odredbi zakona znatno je usporilo i uputstvo koje su dobili centri za socijalni rad, prema kojem je potrebno da, kako bi lice ostvarilo pravo predviđeno zakonom i imalo prijavljeno prebivalište na adresu centra za socijalni rad, MUP izda uverenja da ta lica nemaju drugi pravni osnov za sticanje prebivališta.³⁸ Usvajanje novog uputstva u junu 2013. godine o postupanju policijskih uprava i centara za socijalni rad u ovim slučajevima, kao i obaveznog uputstva za postupanje centara za socijalni rad u pogledu primeni odredbi Zakona o dopunama Zakona o vanparničnom postupku u pogledu utvrđivanja vremena i mesta rođenja, trebalo bi da doprinese olakšanoj primeni odredbi zakona. Međutim, problem ličnih dokumenata za određeni deo romske populacije i dalje postoji, što potvrđuju i nalazi ovog istraživanja.

36 Više o tome: Branka Anđelković et al., *Procena efikasnosti lokalnih mehanizama socijalnog uključivanja*, op. cit.

37 Videti: Marina Simeunović, *Posedovanje ličnih dokumenata kao uslov socijalne integracije mladih Roma u naselju Veliki Rit u Novom Sadu*, ODHR, januar 2013, Internet, <http://bpri-odihr.org/documents.html>; Izveštaj o položaju pravno nevidljivih lica u Republici Srbiji, Zaštitnik građana, Beograd, 2012, Internet, http://www.ombudsman.rs/attachments/2222_lzvestaj%20o%20polozaju%20%20pravno%20nevidljivih%20u%20RS.pdf.

38 *Doprinos socijalnoj inkluziji i borbi protiv diskriminacije marginalizovane populacije u Srbiji*, op. cit.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U istraživanju je primenjena kvalitativna metodologija i istraživačka tehnika fokus grupa i intervju, koje su izrazito zastupljene u istraživanjima stavova različitih društvenih grupa, naročito onih marginalizovanih – jer pružaju neposredan uvid u način na koji određene grupe vide sopstvenu realnost, i tako omogućavaju da se njihov glas bolje čuje. Tehnika fokus grupa najpogodnija je za pribavljanje podataka o stavovima učesnika u radu grupa i o poreklu i uslovljenosti tih stavova. Ona takođe omogućava istraživačima da postavljanjem potpitanja i vezanih pitanja dođu do podataka o potencijalnim promenama stavova u određenom vremenskom periodu, kao i faktorima koji su uticali na formiranje izrečenih stavova ispitanika.

Terenski deo istraživanja sproveden je u periodu novembar–decembar 2013. godine, u 6 odabranih opština i gradova: Vranje, Bujanovac, Niš, Kragujevac, Subotica i beogradska opština Zemun (lokacija Zemun polje). Dve dodatne fokus grupe sprovedene su u aprilu 2014. godine u Kragujevcu. Istraživanjem su obuhvaćena mesta sa administrativnim statusom i grada i opštine,³⁹ a istovremeno se težilo što većoj geografskoj pokrivenosti teritorije Srbije. Kako su u posebnoj fokusu istraživanja bile višestruko ranjive grupe (žene, interno raseljena lica romske pripadnosti i Romi tražilioci azila i povratnici na osnovu sporazuma o readmisiji, itd.), u odabrane opštine uključene su i one u kojima ima izbeglih i raseljenih lica sa Kosova i Metohije,⁴⁰ kao i one u kojima ima povratnika na osnovu sporazuma o

39 Status grada imaju Vranje, Niš, Kragujevac i Subotica, a opštine Bujanovac i Zemun.

40 Prema podacima iz 2010. godine, procenat IRL sa Kosova i Metohije po opštinama u Srbiji u odnosu na domicilno stanovništvo: Bujanovac 10,19%, Kragujevac 7,27%, Zemun 7,06%, Vranje 6,69%, Niš 4,34%, Subotica 3,17%. Izvor: Tabela pregled izbeglica i interno raseljenih sa KiM po opštinama u Srbiji u odnosu na domicilno stanovništvo, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, Internet, <http://www.kirs.gov.rs/docs/statistika/Statistika%20-%20IZB%20i%20IRL%20u%20odnosu%20na%20domicilno%20stanovnistvo%20u%20Srbiji.pdf>. Prema podacima iz 2013. u Kragujevcu i Vranju postoji po jedan formalni kolektivni centar, a u Bujanovcu tri, pri čemu nema podataka o etničkoj strukturi smeštenih. Izvor: Pregled stanja u formalnim kolektivnim centrima u Republici Srbiji, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, mart 2013, Internet, http://www.kirs.gov.rs/docs/izvestaji/kolektivni centri _pregled_stanja_2013.pdf. Podaci iz januara 2014, dostupni na veb sajtu Komesarijata, Internet, <http://www.kirs.gov.rs/articles/centri.php?lang=SER>.

readmisiji.⁴¹ U svim izabranim gradovima i opštinama procentualna zastupljenost romske populacije viša je od 2,05%, što je republički prosek,⁴² izuzev u gradu Kragujevcu (0,83%).

Kragujevac je dodatno bio pod lupom istraživača zbog razvijene saradnje lokalnih institucija, posebno policijske uprave, sa lokalnim romskim nevladinim organizacijama, i zbog činjenice da je bio u prvoj grupi opština koje su 2002. godine uključene u početnu fazu pilot projekta MUP „Policija u lokalnoj zajednici i bezbedne zajednice u Srbiji”, te predstavlja jednu od opština u Srbiji u kojima se koncept policije u zajednici najduže razvija.⁴³

Za potrebe ovog istraživanja sprovedeno je ukupno 11 fokus grupa u 6 gradova i opština, sa ukupnim brojem od 124 učesnika i učesnica, od čega 57 žena i 67 muškaraca. Fokus grupe su trajale od 60 do 120 minuta. Voditeljke fokus grupa koristile su vodič koji sadrži 29 pitanja i podeljen je u tri kategorije. Prva kategorija pitanja odnosila se na percepciju vlastite bezbednosti, bezbednosti porodice, zajednice i lokalne sredine, i anticipaciju budućih bezbednosnih pretnji. Učesnicima fokus grupa nije ponuđena lista mogućih bezbednosnih pretnji već su postavljana pitanja otvorenog tipa, čime su istraživači posredno došli i do podataka o shvatanju bezbednosti i bezbednosnih pretnji. Druga grupa pitanja odnosila se na iskustva sa fizičkim nasiljem i pretnjama nasiljem, ličnim ili posrednim (iskustva članova porodice, pripadnika zajednice). Ovom grupom pitanja istraživači su došli do podataka o iskustvima sa najeksplicitnijom bezbednosnom pretnjom, kao i do saznanja o izloženosti toj vrsti pretnje u različitim lokalnim sredinama. Osim podataka o tome koji akteri najbrže reaguju u takvim situacijama i da li pripadnici zajednice imaju veća očekivanja od neformalnih mreža ili institucija, odgovorima na ovu grupu pitanja dobijeni su podaci o percepciji efikasnosti policije i očekivanjima od pripadnika policije. Treća grupa pitanja odnosila se na poverenje u institucije sektora bezbednosti, MUP i MO, i omogućila je uvid u percepciju trendova u radu ovih institucija i reforme sprovedene od 2000. godine.

Kao i svaka istraživačka tehnika, i ova ima svoja ograničenja. Na primer, neke teme koje se smatraju previše ličnim, kao što je pitanje porodičnog nasilja, bolje je ispitivati kroz dubinski intervju koji omogućava privatnost. Takođe, iako je razgovor u formi fokus grupe anoniman i učesnicima je garantovana poverljivost, najspremniji da uzmu učešće u ovoj vrsti istraživanja mahom su bili oni pripadnici zajednice koji imaju pristup mrežama i institucijama socijalnog uključivanja na lokalnu, dok istraživači u manjoj meri dopiru do pripadnika zajednice kod kojih je najveći stepen socijalne isključenosti (stanovnici neformalnih naselja) ili najveći stepen nepoverenja prema institucijama (bivši zatvorenici). Or-

41 Podaci Komeserijata za izbeglice i migracije RS za 2012. (i 2013) godinu o broju lica koja su vraćena u određenu opštinu: Bujanovac 138 (252), Vranje 125 (127), Zemun 97 (124), Niš 83 (83), Kragujevac 35 (27), Subotica 17 (26). I 2012. i 2013. godine među povratnicima prevladuje romska populacija: 2012. – 1.303 lica romske nacionalnosti (62% ukupnog broja vraćenih lica); 2013. – 2.073 lica romske nacionalnosti (80% ukupnog broja vraćenih lica). Najviše lica vraćeno je iz Nemačke. *Izveštaji Kancelarije za readmisiju za 2012. i 2013. godinu*, Internet, <http://www.kirs.gov.rs/articles/readizvestaji.php?type1=47&lang=SER&date=0>.

42 Zemun 3,33%, Niš 2,69%, Vranje 5,57%, Bujanovac 25,33%, Subotica 2,09%. Rezultati *Popisa stanovništva Republike Srbije iz 2011*, Internet, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptId=1210>.

43 Od posećenih opština još je Bujanovac bio uključen u ovaj pilot projekat MUP, i to u narednoj grupi opština u kojima su aktivnosti sprovedene tokom 2003. i 2004. godine.

organizatori fokus grupa u gradovima Niš, Subotica, Bujanovac i Beograd bile su partnerske romske nevladine organizacije, a u Kragujevcu i Vranju fokus grupe su organizovane zahvaljujući pomoći koordinatora za romska pitanja, tj. Kancelarije za romska pitanja. U fokus grupama organizovanim u Nišu, Bujanovcu i Kragujevcu pojedini učesnici istovremeno su angažovani i u nevladinim organizacijama koje se bave unapređenjem položaja romske manjine.

Do podataka o tome koje su posebne mere MUP i policijske uprave preduzele kako bi u lokalnim sredinama odgovorili na pretnje bezbednosti romske manjine, došli smo metodom intervjua sa nadležnim policijskim službenicima. Pored intervjua u Upravi policije MUP, u svim posećenim gradovima i opštinama intervjuisani su predstavnici policijskih uprava koji rade na poslovima prevencije i policije u zajednici, izuzev Bujanovca gde je razgovarano sa komandirima policijske stanice. Takođe, u svim gradovima i opštinama, izuzev Zemun (usled nepostojanja odgovarajućeg lokalnog tela ili mehanizma), razgovarano je sa predstavnicima uprave koji su uključeni u rad lokalnih saveta za bezbednost, ili obavljaju neku drugu delatnost koja je u bliskoj vezi sa predmetom istraživanja, kao i sa lokalnim koordinatorima za romska pitanja tamo gde ovaj mehanizam postoji, i sa predstavnicima lokalnih NVO i RNVO. Ukupno, pored 7 intervjua sa predstavnicima policije, sprovedeno je još 11 intervjua sa ostalim lokalnim akterima (po tri u Kragujevcu i Nišu, po dva u Subotici i Vranju, i jedan u Bujanovcu).

Na osnovu analize strateškog i zakonodavnog okvira relevantnog za položaj romske manjine u Srbiji i domete reforme sektora bezbednosti, domaćih i međunarodnih istraživanja, mera i preporuka, i podataka dobijenih terenskim istraživanjem, pripremljena je radna verzija nalaza ovog istraživanja koja je predstavljena na Okruglom stolu.⁴⁴ Učesnicima je radni dokument prosleđen pre održavanja Okruglog stola kako bi izneli komentare i sugestije na samom Okruglom stolu ili u pisanoj formi. Nakon toga, istraživački tim je sproveo dve kontrolne fokus grupe u Kragujevcu i pripremio finalnu verziju koja je recenzirana.⁴⁵

44 Okrugli sto je održan 2. aprila 2014. u Beogradu okupivši 40 učesnika: predstavnike MUP (Uprave policije i policijskih uprava svih ispitivanih gradova i opština), Ministarstva odbrane, Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike, Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Zaštitnika građana, Kancelarije za ljudska i manjinska prava, Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine u Republici Srbiji, predstavnike romskih organizacija, nevladinih organizacija koje se bave bezbednošću i inkluzijom, nezavisne eksperte i predstavnike Misije OEBS.

45 Recenzenti su profesori Kriminalističko-policijske akademije koji su već vršili brojna istraživanja u oblasti koncepta policije u zajednici, stavova pripadnika MUP i diskriminacije.

4. NALAZI ISTRAŽIVANJA – PERCEPCIJA BEZBEDNOSTI ROMSKE POPULACIJE U REPUBLICI SRBIJI

4.1. Koje su glavne bezbednosne pretnje?

Nalazi terenskog istraživanja pokazuju da se percepcija bezbednosnih pretnji romskog stanovništva značajno razlikuje u zavisnosti od lokalnog okruženja i stepena njihove društvene integrisanosti. Lokalni konteksti gradova i opština koji su obuhvaćeni uzorkom ovog istraživanja pokazuju značajne varijacije, od onih gde je **romska manjina izložena rasističkim napadama i direktnim pretnjama po fizičku bezbednost**, kao što je Zemun polje, do sredina u kojima je suživot romske populacije sa većinskim stanovništvom i drugim nacionalnim i etničkim grupama višedecenijska tradicija koja nije podložna naglim promenama. To je slučaj sa Vranjem, Suboticom, Bujanovcem i Kragujevcem, uprkos tome što i u tim sredinama Romkinje i Romi opažaju da su izloženi diskriminaciji.⁴⁶

Istraživane **sredine u koje se doselio značajan broj interno raseljenih sa područja Kosova i Metohije pokazale su različite stepene tolerancije prema „domicilnim“ Romima**, za koje je karakterističan visok stepen integrisanosti u društvo, i **raseljenim Romima**, koji se suočavaju sa egzistencijalnim pretnjama po vlastitu bezbednost – poput neposedovanja ličnih dokumenata i osnovnih sredstava za život, i neuslovnog smeštaja. Tako je moguće da u istoj lokalnoj sredini (Kragujevac) domicilni i interno raseljeni Romi iznose različite liste glavnih bezbednosnih pretnji, pri čemu je za prvu grupu primarna briga socio-ekonomsko zbrinjavanje (zapošljavanje i stanovanje), a za drugu je to pristup ličnim do-

46 Da su i ovakve sredine podložne povremenim pojavama etnički motivisanih incidenata, potvrđuje primer Subotice u kojoj je, nakon fizičkih napada izvršenih od strane grupe pripadnika romske nacionalnosti, na internet forumima zabeležen veliki broj komentara koji se mogu okarakterisati kao govor mržnje. Zabeleženo je više inicijativa za formiranje „civilnih“ ili „građanskih straža“, a neki su ove tendencije tumačili kao prelivanje anti-romske atmosfere iz Mađarske. Intervju sa Stevanom Nikolićem, predsednikom Upravnog odbora Edukativnog centra Roma, u okviru ovog istraživanja, 20.12.2013; Kristijan Takač, „Ne stišava se bura zbog nasilja u Subotici“, RTS, 19.8.2013, Internet, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1380600/Ne+sti%C5%A1ava+se+bura+zbog+nasilja+u+Subotici.html>; Kristina Jovanovski, „Mađarska desnica potpiruje etničke tenzije“, Aljazeera, 6.2.2013, Internet, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/madarska-desnica-potpiruje-etnicke-tenzije>, 23/04/2014.

kumentima i osnovnim uslovima stanovanja. U takvim okolnostima ne postoji jedinstven stav romske zajednice o tome koje su glavne pretnje po njihovu bezbednost, ko su nosioci pretnji i koje mere su primarne i urgentne za unapređenje njihovog položaja. Takođe, u sredinama sa izrazitim razlikama između domicilnog i doseljenog romskog stanovništva ne samo da postoje razlike u stepenu društvene uključenosti te dve grupe, već Romi starosedeooci u izvesnoj meri percipiraju da novopridošli Romi postaju prioritetna grupa prema kojoj su usmerena sredstva i mere socijalnog uključivanja (npr. rešavanje stambenog pitanja) što, u uslovima ograničenih budžeta i drugih resursa, domicilno stanovništvo navodi na pomisao da će biti uskraćeno za sredstva koja bi inače bila namenjena njemu. Bitno je napomenuti da je ovde pre svega reč o socio-ekonomskim pretnjama po bezbednost, koje pri tome uslovljavaju i različito sagledavanje bezbednosne situacije. Domicilni Romi nemaju problem sa pristupom ličnim dokumentima i sa tim povezanim bezbednosnim pretnjama, dok je za lica raseljena sa KiM ovo osnovni bezbednosni problem. Neposredovanje ličnih dokumenata dovodi ih u situaciju arbitrarnog postupanja policije prema njima prilikom zaustavljanja na ulici i zahtevanja dokumenata na uvid. U takvim okolnostima posledice po bezbednost konkretne osobe zavise od procene i postupanja policijskih službenika, čija reakcija može biti u rasponu od tolerantne do izrazito grube koja uključuje i primenu fizičke sile (Kragujevac).⁴⁷

Prisutne su i **rodne razlike** u opažanju vlastite bezbednosti i bezbednosti zajednice. Tako su Romkinje prevashodno zabrinute za odgoj i vaspitavanje dece i sa tim povezanim pretnjama, kao što je **bezbednost dece u školama i vršnjačko nasilje**, nezavisno od lokalnog konteksta u kojem žive. U vezi sa tim pretnjama je i problem odnosa nastavnog i vaspitnog osoblja u školama koje ili neadekvatno reaguje u slučajevima kada su romska deca izložena vršnjačkom nasilju, ili i samo diskriminiše romsku decu kao manje sposobnu. Na ovaj problem ukazuju Romkinje učesnice u radu fokus grupa (Zemun polje, Kragujevac), a bezbednost dece u školama uopšte istaknuta je kao jedna od primarnih pretnji tokom rada u fokus grupama u kojima su učestvovala isključivo Romkinje (Zemun polje, Kragujevac). Pored toga, žene dele i posledice lokalnog konteksta i opažaju druge bezbednosne pretnje kao i muškarci. Tako, iako Romkinje u Zemun polju kao primarnu pretnju bezbednosti ističu rasističke napade i pretnje napadima koji dolaze od organizovanih, neformalnih grupa – što je osnovna pretnja za romsku zajednicu u naselju Kamendin – one na drugo mesto stavljaju bojazan za bezbednost dece u školama i na putu od kuće do škole, i obrnuto (Zemun polje), što muškarci Romi nisu istakli kao problem. Istu preokupaciju bezbednošću dece, kao i problemima sa institucijama koje se bave maloletničkom delinkvencijom (policija, zavod za vaspitno-popravne mere), istakla je učesnica fokus grupe u Nišu kao primarnu pretnju, dok su muški učesnici prvenstveno bili zabrinuti zbog zastrašivanja od strane policije i generalne isključenosti Roma u Nišu iz političkog i društvenog života grada. Takođe, iako konstatuju da su nepovoljni socio-ekonomski uslovi života (nezaposlenost) zajednički za populaciju u celini, učesnice fokus grupe u Kragujevcu ipak opažaju da su usled toga što su žene i pripadnice manjinske zajednice – posebno izložene tim vrstama pretnji, kako u odnosu na opštu populaciju tako i u odnosu na muškarce Rome (Kragujevac), kao i da je „**ženama još teže nego muškarcima**” (Bujanovac).

47 Navodi učesnika/ca fokus grupe.

Razlozi za ovakve stavove Romkinja su, pre svega, njihov tradicionalni položaj, neobrazovanost i maloletnički brakovi. Romkinje su takođe sporadično izložene i diskriminaciji na osnovu rodne pripadnosti u formi seksističkog govora, koji pri tome nije nužno prisutan samo u govoru muških policijskih službenika već i žena policajaca,⁴⁸ dok su romske devojčice u školama izložene pretnjama seksualnim nasiljem (Zemun polje). Učesnica fokus grupe u Nišu navela je primer policajca koji je tražio seksualnu uslugu u zamenu za blaže postupanje prema njenom detetu osumnjičenom za krađu.⁴⁹ Romkinje su takođe te koje bivaju izložene porodičnom nasilju, a sa tim iskustvom menja se i skala opaženih pretnji, pa u tom slučaju pretnje nasilnog muža ili partnera postaju prioritetne.⁵⁰ Na osnovu iskaza učesnica fokus grupa u Zemun polju i Kragujevcu, one ispitanice koje su imale iskustva porodičnog nasilja i pretnji aktuelnih ili bivših partnera pomoć su tražile i dobile – kako od neformalnih mreža (porodica, prijatelji, komšije) tako i od institucija (policija, sudstvo, centri za socijalni rad), i smatraju da su na zadovoljavajući način rešena pitanja poseta deci ili smeštaja dece u hraniteljskim porodicama. Na osnovu iskaza učesnica kontrolne fokus grupe u Kragujevcu, policijski službenici dosledno i kontinuirano reaguju na njihove pozive povodom porodičnog nasilja. Obrasci odnosa koji se ponavljaju u slučajevima te vrste nasilja (odnos počinioca i žrtve, ponavljanje nasilja) uglavnom su identični sa obrascima tih odnosa u slučajevima porodičnog nasilja uopšte, nezavisno od nacionalne pripadnosti počinioca i žrtve (Kragujevac).

Ključna opažena pretnja za bezbednost romske populacije, prema iskazima učesnika fokus grupa, jeste nepovoljan socio-ekonomski položaj, koji se ogleda u nezaposlenosti, problemima sa ličnim dokumentima i sledstvenim problemima ostvarivanja prava – prvenstveno na zdravstvenu i socijalnu zaštitu. U slučajevima Zemun polja (naselje Kamendin) i grada Niša, ovo je druga po redu opažena pretnja, nakon opasnosti od fizičkih napada organizovanih grupa. Romkinje i Romi naglasili su ovu pretnju kao neposrednu u sadašnjem momentu, ali i primarnu pretnju koju anticipiraju za budućnost, za vlastitu i bezbednost svojih porodica.⁵¹ Pri tome, kada je reč o raseljenima sa Kosova i Metohije, a naročito onima koji žive u kolektivnim centrima i neformalnim naseljima ili nemaju nikakvo stambeno rešenje, nepovoljan socio-ekonomski položaj se pre svega ogleda u nepostojanju osnovnih egzistencijalnih uslova, u kojima su svakodnevne životne aktivnosti svedene na potragu za hranom i zdravstvenim uslugama, a neposredovanje ličnih dokumenata takvu situaciju samo dodatno otežava.⁵² **„Neposredovanje ličnog dokumenta vas dovodi u nebezbednu situaciju, to je depersonalizacija, ti nisi čovek” (Niš).** Porodice

48 Učesnice fokus grupe, naselje Kamendin, Zemun polje.

49 Istraživački tim koji je sprovodio fokus grupu preduzeo je mere da učesnicu fokus grupe, koja je iznela ovo iskustvo, informiše i ohrabri da prijavi slučaj uznemiravanja.

50 Više o vezi problema nasilja u porodici i koncepta policije u zajednici u: Danijela Spasić, *Koncept policije u zajednici i porodično nasilje*, Doktorska disertacija, Fakultet bezbednosti, Beograd, maj 2014.

51 U naselju Kamendin bezbednosne pretnje za novodoseljenu romsku populaciju postoje od 2008. godine, kada su im dodeljeni socijalni stanovi. Videti npr: J. Škara, Z. Lazarević, „Huligani napadaju i prete nemoćnima”, Blic 14.8.2008. Internet, <http://www.blic.rs/Vesti/Beograd/53018/Huligani-napadaju-i-prete-nemocnima/print>.

52 Kragujevac, centar Trmbas.

koje su dobile takozvane „socijalne stanove” na korišćenje od gradske uprave Beograda, suočavaju se sa plaćanjem dažbina i poreza čija visina prevazilazi njihove prihode.

Usko povezana sa socio-ekonomskim uslovima je i opažena diskriminacija, kako institucionalna, tako i ona koja dolazi od pripadnika većinskog naroda. Diskriminacija je pri tome opažena kao prateća pretnja, ali i uzrok svih navedenih socio-ekonomskih pretnji. U institucionalnu diskriminaciju spada: teža dostupnost npr. prava na socijalnu zaštitu, rasistički govor službenih lica, nereagovanje zaposlenih u školama kada su ugrožena romska deca, neljubaznost, itd. Romkinje iz naselja Kamendin na prvo mesto stavljaju diskriminativni odnos uprave i pojedinih zaposlenih u školama koje pohađaju njihova deca, a koji negiraju da su romska deca izložena omalovažavanju, vređanju i vršnjačkom nasilju. Učesnice ove fokus grupe navodile su da nema saradnje sa roditeljima koji pokazuju zabrinutost za bezbednost dece u školama, naročito roditeljima dece koja u školi redovno trpe fizičko nasilje. Pozivajući se na iskustva dece, roditelji takođe opažaju i da njihova deca dobijaju niže ocene, s obzirom na to da nastavnici ne očekuju da bi ona mogla da postignu bolje rezultate: **„Ti si Cigan, tebi ću da dam manju ocenu” (Bujanovac)**. Porodice koje su dobile socijalne stanove opažaju posredno diskriminativni odnos predstavnika gradske uprave koji su nadležni za nadzor nad korišćenjem tih stanova i koji procenjuju da li su i na koji način prekršena pravila njihovog korišćenja.⁵³ Učesnica u radu fokus grupe u Nišu takođe je navela i da ima posredna saznanja o diskriminaciji romske dece, naročito one koja su, zahvaljujući merama afirmativne akcije, dobila dodatne poene prilikom rangiranja za upis u srednju školu. Učiteljica je rekla devojčici Romkinji: **„A, znači ti si ta Ciganka koja je dobila dodatne poene” (Niš)**, što je kao posledicu imalo ugrožavanje bezbednosti deteta koje je, nakon ove izjave, bilo izloženo mržnji i napadima druge dece.

Učesnici u radu fokus grupe u Vranju označili su probleme aktuelne diskriminacije kao uvod u buduću segregaciju, koja započinje upravo u vaspitno-obrazovnim ustanovama u kojima romska i neromska deca više ne sede zajedno u klupama, a takav odnos se kasnije reprodukuje u drugim sferama života. Svakodnevna diskriminacija najčešće je opažena u gradskom prevozu i na javnim mestima uopšte – a u ekstremnim slučajevima, kao što su u uzorku ovog istraživanja Zemun polje i Niš, rezultira situacijom u kojoj **„sa prvim mrakom Romi ne izlaze vani”**.⁵⁴

Druga glavna opažena pretnja su **fizički napadi i pretnje napadima**⁵⁵ (u slučaju Zemun polja prva pretnja), kao i atmosfera straha i tenzija stvorena zastrašivanjem i institucionalnom diskriminacijom usled koje su Romi „građani drugog reda” (Niš). U jednoj od

53 Iskustva o odnosu sa predstavnicima gradske uprave zaduženim za proces nadzora stanovanja u socijalnim stanovima potvrđuju ranije iznete ocene o kontraverzности procesa prisilnog raseljavanja Roma na području Beograda, npr. Platforma za ostvarivanje prava na adekvatno stanovanje, Mreža odbora za ljudska prava u Srbiji CHRIS, Internet, <http://chris-network.org/wp-content/uploads/2012/06/Platforma-za-ostvarivanje-prava-na-adekvatno-stanovanje.pdf>.

54 Ocena se odnosi na raseljene Rome u naselju Kamendin. Romi starosedeoci ne iznose ovako oštre ocene o svojoj bezbednosti.

55 Neki zabeležni slučajevi etnički motivisanog nasilja i napada na Rome u Srbiji tokom 2013. godine predstavljeni su u: *Ljudska prava u Srbiji 2013*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2014, str. 282–284.

istraživanih opština (Zemun) ispitanici su svedočili o organizovanim napadima na zajednicu, dok je u drugima (Vranje, Niš) reč o sporadičnim napadima na pojedince ili pretnjama napadima na manje grupe Romkinja, Roma i njihove dece. U slučaju naselja Kamendin u Zemun polju redovne pretnje napadima i napadi „uvek istih grupa“ huligana kojima su izloženi i muškarci i žene, doveli su do toga da, umesto rešenja koje je trebalo značajno da unapredi socio-ekonomske uslove romskih porodica koje su stanovale u kontejner naseljima na neuslovnim lokacijama sa kojih su raseljeni, te iste porodice budu izložene potpuno drugačijim bezbednosnim pretnjama kojima ranije, u lošijim socio-ekonomskim uslovima, nisu bile izložene. Kao posledica loše bezbednosne situacije, doseljene porodice postale su predmet netrpeljivosti nekih domicilnih Roma koji ih vide kao uzrok pogoršanja bezbednosti u naselju. U slučaju Niša, učesnici u radu fokus grupe opažaju da žive nebezbedno, u atmosferi u kojoj pripadnici 63. padobranske brigade upadaju u romsko naselje i zastrašuju njegove stanovnike – što potom biva zataškano, a vinovnici prolaze nekažnjeno.⁵⁶

4.2. Poverenje u institucije – Ministarstvo unutrašnjih poslova

Učesnici u radu fokus grupa očekivano su izneli najneposrednije i najizraženije utiske o radu, efikasnosti i (ne)diskriminatornom tretmanu upravo onih državnih institucija sa kojima romska populacija ima najčešći kontakt. To su *centri za socijalni rad, zdravstvene ustanove i škole* (za roditelje dece školskog uzrasta). Lista ovih državnih institucija podudara se sa grupom socio-ekonomskih pretnji koje su navedene kao primarna pretnja za bezbednost romske populacije, odnosno ovo su institucije od kojih Romkinje i Romi očekuju odgovore na tu grupu pretnji, ili pak predstavljaju izvor pretnji (školsko okruženje, nemogućnost ostvarivanja zdravstvene zaštite itd.). Kada je reč o poverenju u policiju, ovi stavovi su formirani na osnovu percepcije o (ne)korumpiranosti policije, efikasnosti, i volji da reaguje kada je u pitanju ugrožavanje bezbednosti romske populacije. Utisak o tome da je policija korumpirana i neefikasna služba izrazit je u sredinama u kojima su prisutne direktne pretnje po fizičku bezbednost romske populacije (Zemun polje, Niš, Kragujevac). Ovo su istovremeno i sredine u kojima je percepcija da policija koristi prekomernu silu čak i prilikom redovnih patrolnih poseta romskim naseljima, ili povodom prijave slučajeva koji ne ukazuju da je potrebna intervencija šireg obima, poput prijave porodičnog nasilja ili privatne zabave (Niš, Kragujevac). Opažanje da policija prilikom ovih intervencija koristi neprimerenu silu i deluje brutalno kao posledicu ima stav učesnika fokus grupa (Niš, Bu-

56 Incident se desio u julu 2013. godine. Iz odgovora učesnika fokus grupe u Nišu može se zaključiti da pojedini ovu elitnu jedinicu Vojske Srbije poistovećuju sa žandarmerijom koja je organizaciona jedinica Direkcije policije u MUP. Izvestan broj pripadnika niškog odreda žandarmerije poslednjih godina optuživan je za brojne kriminalne radnje, što je pomenuto i tokom ove fokus grupe.

janovac) da generalni odnos romske zajednice prema instituciji policije objašnjavaju time da se Romi plaše policije: **„Policija nas ne vidi kao građane” (Niš).**

Dve su grupe sredina u kojima se romsko stanovništvo oseća nebezbedno. **U prvoj grupi** su one u kojima romsko stanovništvo percipira da je izloženo posebnim bezbednosnim pretnjama u odnosu na većinsko stanovništvo, i to usled svoje nacionalne pripadnosti. To je, iz perspektive romske populacije, slučaj u Zemun polju, u kojem zbog nepovoljne bezbednosne situacije Romi „sa prvim mrakom” ne napuštaju svoje domove (što je situacija sa romskim stanovništvom smeštenim u socijalnim stanovima u naselju Kamendin, a u manjoj meri sa „domicilnim” Romima). U Nišu je nepovoljna bezbednosna situacija iz perspektive romskog stanovništva opisana mnogo dramatičnije, i to kao izloženost arbitrarnom i nasilnom delovanju policije koja demonstrira prekomernu silu. **U drugoj grupi** su sredine u kojima se romsko stanovništvo oseća nebezbedno usled izloženosti istim bezbednosnim pretnjama kao i većinsko stanovništvo, nezavisno od nacionalne i etničke pripadnosti, i svoju bezbednost „meri” istim pokazateljima, kao što su napadi i ubistva na ulicama, izloženost dece vršnjačkom nasilju i slično (Kragujevac, Vranje). Ipak, i u ovim sredinama utisak je da su, i pored toga što imaju iste bezbednosne probleme kao i većinsko stanovništvo, Romkinje i Romi ipak dodatno izloženi diskriminatornim praksama institucija, što njihovu bezbednosnu situaciju još pogoršava: **„Naša deca čine sve što i srpska deca, ali se to gleda drugim očima” (Kragujevac).**

Dve su grupe opažanja o radu policije i očekivanja od policije – neutralna i negativna. U neutralnu grupu spadaju izražena opažanja da su „i policajci samo ljudi” koji se, kao i ostatak populacije, brinu za svoj posao i svoje porodice, i da policija formalno obavlja svoje dužnosti (npr. izađe na teren, notira prekršaj ili krivično delo, napravi zapisnik i sl.) – ali da se tu završavaju sposobnosti i mogućnosti policijske službe, koje kasnije ne dovode do epiloga u vidu rešavanja konkretnog problema. Negativna opažanja o radu policije kreću se od toga da je policija represivno oruđe većinskog naroda (Niš), preko toga da je i sama izvor kriminalnih radnji i ponaša se „brutalno” (Niš, Kragujevac), do toga da je korumpirana i neefikasna služba (Niš, Kragujevac) koja se ponaša izrazito diskriminatorski prema pripadnicima romske manjine (Niš, Kragujevac, Bujanovac, Vranje): **„Ne tuku više, ali kažu: to su ciganska posla” (Bujanovac).** Po mišljenju učesnika fokus grupa, primeri diskriminatornog postupanja policije ogledaju se i u neefikasnoj reakciji na pozive pripadnika romske zajednice, a utisak ispitanika je da to ne bi bio slučaj da su u pitanju pripadnici većinskog naroda: **„Policija mnogo kasni kada ih zovu Romi”, „Kada ih mi zovemo, auto im nikad ne radi” (Bujanovac).** Učesnici u radu fokus grupa izneli su i utisak da policija postupa u skladu sa pretpostavkama o krivici bez dokaza kada su u pitanju Romi, i generalizuje individualne slučajeve u kojima su Romi počinioci prekršajnih i krivičnih dela: „Kod drugih nacija policija se drugačije ponaša, a kod Roma bahato. Uvek se pristupa kao da su svi Romi krivi” (Niš). Ovome, prema svedočenju nekih učesnika fokus grupa, značajno doprinosi i izveštavanje medija koji predstavljaju Rome kao najčešće počinioce krivičnih

dela, i koji prave značajne razlike u izveštavanju o delima čiji su počinioci pripadnici većinskog naroda, ili kada se radi o delu koje je počinio pripadnik romske populacije (Niš).⁵⁷

Primeri neefikasnosti policije očit su tamo gde npr. u romskoj zajednici postoje izraženi bezbednosni problemi kao što su narkomanija i organizovana prostitucija, povodom kojih policija ništa ne preduzima iako, prema svedočenju ispitanika, ima informacije o tome (Kragujevac), ili je i sama doprinela pojavi negativnih pojava u romskoj zajednici (Niš). Iako u okviru ovog projekta nije sprovedeno istraživanje javnog mnjenja romske populacije,⁵⁸ upadljive su sličnosti iznetih stavova sa istraživanjima javnog mnjenja koja policiju smetaju u vrh državnih institucija po percepciji korumpiranosti.⁵⁹

Učesnici u radu fokus grupa nemaju jedinstven stav o tome da li je došlo do promene u načinu delovanja policijske službe i ponašanju policajaca. Deo ispitanika opaža da se policija ljubaznije i sa više poštovanja ophodi prema građanima, što se delom pripisuje obavezama i pritiscima usled novousvojene legislative, koji njihovo ponašanje stavljaju pod oštru lupu javnosti: **„Mnogo su pismeniji i tolerantniji” (Kragujevac)**. Drugi deo ispitanika pak ne opaža da je došlo do bilo kakvih promena u radu policije koja je sklona istim „metodama“ kao i tokom devedesetih godina, ili primećuju pogoršanje u ponašanju prema građanima. Naročito oni učesnici u radu fokus grupa koji tvrde da su doživeli fizičku torturu u zatvoru ili su bili izloženi fizičkim kažnjavanju iako nisu počinili prekršaj ili krivično delo, izražavaju sumnju u trend promena u radu policije. Ipak, i u odsustvu pozitivne percepcije o učinkovitosti rada policije, većina učesnika fokus grupa bi, u slučaju da su izloženi pretnji nasiljem ili su nasilje doživeli, to i prijavili policiji – kao što bi većinom i radili u policiji kada bi im se za to ukazala prilika: **„Zvao bih ih, ali nemam poverenja” (Bujanovac)**. Ovo ukazuje da postoji osnova za unapređenje odnosa policije i romskih zajednica i da veze između institucija i zajednice nisu „osuđene“ na neuspeh.

57 Tanja Jakobi, „Izveštavanje medija o Romkinjama i Romima: faktografija bez konteksta”, Centar za istraživanje javnih politika, april 2014, Internet, <http://publicpolicy.rs/Romkinje%20i%20Romi%20u%20medijima#.U2tHQKKur34>.

58 Istraživanja javnog mnjenja sprovedena za potrebe MUP pokazuju stabilnost u trendovima poverenja u policiju i opažanja ključnih bezbednosnih problema građana poslednjih nekoliko godina. Građani su se 2012. godine izjasnili da 42% njih ima poverenje u policiju, što je pokazalo i istraživanje za 2011. To je primetan porast poverenja u policiju, u kojoj je 2008. pozitivno mišljenje imalo 28% građana. Ova istraživanja, ukrštena sa podacima o socio-ekonomskom statusu, godinama, obrazovnom profilu ispitanika i ostalim demografskim karakteristikama omogućavaju rad na preporukama za dalje reforme policije i rad na razvoju posebnih politika prema različitim grupama građana. Ona pak nisu pružila materijal za sagledavanje kako vlastitu bezbednost i doprinos koji rad policije ima za unapređenje bezbednosti sagledavaju pripadnici manjinskih grupa. Istraživanje Beogradskog centra za bezbednosnu politiku pokazalo je da pripadnici npr. mađarske i bošnjačke manjine drugačije opažaju ugroženost svojih nacionalnih i etničkih grupa nego što je opaža većinsko stanovništvo, kao i da drugačije procenjuju bezbednost većinskog stanovništva. *Istraživanje javnog mnjenja „Stav građana prema policiji”*, Misija OEBS u Srbiji, CeSID, Beograd, decembar 2012, Internet, http://www.mup.gov.rs/cms_lat/sadržaj.nsf/Stav_građana_prema_radu_policije.pdf; *Istraživanje javnog mnjenja „Šta građani Srbije misle o svojoj bezbednosti i o bezbednosti Srbije”*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012, Internet, http://www.bezbednost.org/upload/document/ega_se_graani_plae_a_ko_ih_titi.pdf.

59 *Stav građana Srbije prema korupciji*, CeSID, UNDP Srbija, Beograd, decembar 2013. godine, Internet, <http://www.mc.rs/upload/documents/istrazivanje/2014/02-12-14-Korupcija-u-Srbiji.pdf>.

Stav onih učesnika u radu fokus grupa koji su izneli tvrdnje o diskriminatorskom postupanju policije jeste da je odnos institucija sektora bezbednosti samo odraz opšteg stava društva koje se diskriminatorski i sa nipodaštavanjem odnosi prema Romima. Kada je reč o društvu, tu je primetno nazadovanje u tretmanu Roma: **„Sada nas čak i gradska deca sa kojom smo odrasli nazivaju Ciganima” (Niš)**. Kada je reč o državi, prema viđenju učesnika fokus grupa najupečatljiviji pokazatelj ovakvog odnosa je „nevidljivost“ Roma u institucijama države, ali i ispolitizovanost institucija koje se bave Romima. Preovlađuje stav da bi više Roma u institucijama značajno unapredilo tretman ove populacije u tim institucijama, naročito kada je jezička barijera u pitanju, ali i uopšte poboljšalo položaj Roma u društvu.⁶⁰

Za razliku od predstavnika romskih nevladinih organizacija koje su tokom svojih aktivnosti uspostavile aktivan odnos sa policijskim službenicima, naročito sa odeljenjima policije u zajednici sa kojom u nekim sredinama sprovode zajedničke aktivnosti (Kragujevac, Niš) ili deluju kao posrednici između zajednice i policije (Kragujevac, Subotica), Romkinje i Romi učesnici u radu fokus grupa uglavnom ne prepoznaju da njihovu zajednicu posećuju isti policijski službenici, što bi trebalo da bude jedan od ishoda primene koncepta policije u zajednici. Pored sporadičnog prepoznavanja da u naselje u kojem žive dolaze isti/e službenici/e, stiže se utisak da ne postoji ujednačena percepcija o tome ko predstavlja policiju kao instituciju u opažanju romske populacije, od policajaca/ki koji dolaze u patrolne posete, do pripadnika interventne policije i žandarmerije. Iako pojedini pripadnici zajednice prepoznaju policijske službenike angažovane na poslovima policije u zajednici, uglavnom zato što su prirodom svog posla upućeni na policiju (pedagoška asistentkinja, članovi romskih NVO), svoj utisak o radu ili angažmanu ovih policijskih službenika ne dovode u vezu sa utiskom o radu policije kao institucije, već ga posmatraju kao njihov individualni angažman i postupanje: **„Ja znam Mariju, ali Marija nije policija” (Niš)**.

4.3. Poverenje u institucije – Ministarstvo odbrane

Za razliku od percepcije rada policije koja je zasnovana na neposrednom i relativno čestom opažanju njenog rada, lično ili kroz iskustva pripadnika zajednice, Romkinje i Romi imaju posredovano i ne na ličnom iskustvu zasnovano opažanje rada Ministarstva odbrane i Vojске Srbije. Ovo ne važi za one pripadnike romske populacije koji su služili vojni rok u SFRJ ili SRJ, ili su učestvovali kao deo redovnih jedinica u ratovima na području bivše Jugoslavije.

60 Prema regionalnom istraživanju UNDP sprovedenom na uzorku od 1.000 domaćinstava u svakoj državi, 94% ispitanika romske nacionalnosti u Srbiji smatra veoma važnim da Romi rade u javnoj administraciji, a ovaj stav deli i 72% ispitanika neromske nacionalnosti. Tatjana Perić, *The Housing Situation of Roma Communities: Regional Roma Survey 2011*, Roma Inclusion Working Papers, UNDP, Bratislava, 2012, p. 47, Internet, http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/housing_2_web.

U skladu sa dugogodišnjim trendovima u istraživanjima javnog mnjenja Srbije, i romska populacija iskazuje poverenje i uvažavanje institucije Vojske. Ovaj stav iskazan je nezavisno od lokalne sredine u kojoj je sprovedeno terensko istraživanje. Takođe, nisu zapažene bitne rodne razlike u odgovorima na pitanje o poverenju u Vojsku Srbije, sa tim izuzetkom da su muški ispitanici koji su služili redovni vojni rok bili u prilici da obrazlože takav stav. Kao najčešće pominjani razlog poverenja u vojsku, koje je veće nego u policiju, navodi se da je služenje vojnog roka bilo snažan kohezivni faktor, i da je imalo vaspitnu dimenziju nakon koje su oni koji su služili vojni rok „postajali muškarcima“. Takođe, za razliku od policije, koja se vidi kao bar u prošlosti zatvorena za zapošljavanje Roma, Vojska Srbije se opaža kao više egalitistička i otvorena institucija.

Postoji nejasan odnos prema skorašnjim i aktuelnim promenama u radu Vojske, kao što je ukidanje obaveze služenja vojnog roka, te je utisak da ove promene nisu jasne građanima, ali i da, uprkos tome, oni zadržavaju tradicionalno visoko poverenje prema ovoj instituciji. Naročito su muški pripadnici romske populacije isticali da su upravo Romi ti koji su se odazivali na pozive za regrutaciju počevši od 1991. godine, budući da su osećali da je to njihova obaveza kao građana Srbije, a za razliku od pripadnika većinskog stanovništva od kojih su mnogi izbegavali vojnu obavezu. Uprkos tome što su revnosno ispunili te dužnosti kao građani, percepcija je da su nakon toga ostali „građani drugog reda“ u zemlji u kojoj su nekima od njih nedostupna lična dokumenta, a nekima uslovi za dostojan život: **„Dva ratišta sam preživeo, i nemam nikakva prava! Zašto nemam pravo na ličnu kartu?“** (interno raseljeno lice, Kragujevac).

5. POLITIKE INSTITUCIJA SEKTORA BEZBEDNOSTI PREMA ROMKINJAMA I ROMIMA

5.1. Ministarstvo unutrašnjih poslova

Zvanična politika MUP prema bezbednosnim problemima pripadnika i pripadnica nacionalnih i etničkih manjina, a time i romske populacije u Srbiji, određena je načelom nepristrasnog i nediskriminatornog tretiranja, kako počinilaca prekršajnih i krivičnih dela tako i žrtava tih dela, prema načelima njihove nacionalne i etničke pripadnosti.⁶¹ Prvo istraživanje o (ne)diskriminatornim stavovima pripadnika MUP, sprovedeno praktično istovremeno kada i ovo istraživanje na uzorku od 258 pripadnika/ca kriminalističke policije u pet policijskih uprava u Srbiji, pokazuje da ispitanici koji smatraju da diskriminacije ima, navode upravo Rome (uz LGBT populaciju) kao društvenu grupu koja je najviše diskriminisana. Ovo su istovremeno grupe prema kojima su ispitanici pokazali najveći stepen socio-etničke distance, ali su takođe prepoznali i da su to grupe koje su u društvu stavljene u neravno-pravan položaj. Kada je reč o afirmativnim merama za unapređenje položaja nacionalnih manjina ispitivani pripadnici MUP, prema nalazima ovog istraživanja, nisu skloni da podrže izdvajanje budžetskih sredstava za zapošljavanje pripadnika nacionalnih manjina u policiji: svega bi 34% podržalo uvođenje mera koje bi omogućile da policija u odgovarajućem procentu zaposli pripadnike diskriminisanih grupa, što je značajno manje u odnosu na opštu populaciju kod koje je ta podrška na nivou od 78% ispitanika.⁶²

61 Intervjuisani pripadnici policije bili su upoznati sa značenjem diskriminacije i značajem nediskriminatornog postupanja. Istraživanje službe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti među državnim službenicima, u kojem nisu učestvovali zaposleni u MUP, pokazalo je da „više od petine predstavnika organa javne vlasti ne zna da je diskriminacija zabranjena zakonom, a čak trećina ne zna ili misli da govor mržnje nije zakonom zabranjen.“ *Odnos predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji*, IPSOS Strategic marketing, UNDP, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2013, Internet, http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/izvestaj_odnos_predstavnika_javne_vlasti_prema_diskriminaciji_u_srbiji_final.pdf.

62 Prof. dr Radomir Zekavica, *Sprovođenje antidiskriminacionih politika i Ministarstvo unutrašnjih poslova RS – Izveštaj o osnovnim rezultatima istraživanja i preporuke*; radna verzija izveštaja koji će biti predstavljen 19. juna 2014. godine.

Specifičnosti odnosa policijskih službi i romske populacije, kao i izazovi sa kojima se policija može suočiti u odgovoru na pretnje bezbednosti Romkinja i Roma na području država članica OEBS prepoznata je od strane te međunarodne organizacije. Neki od glavnih problema su etničko profilisanje pripadnika te manjine, kao i nedovoljno revnosno ili preterano revnosno postupanje policije kada su u pitanju dela počinjena prema ili od strane pripadnika romske populacije.⁶³ MUP Republike Srbije u svom strateškom radu prepoznao je i usvojio da manjinske grupe, u ovom slučaju romska populacija, mogu imati i imaju drugačije potrebe u odnosu na pripadnike većinskog stanovništva, i da se ta populacija susreće sa nizom bezbednosnih pretnji koje nužno ne dele pripadnici većinskog naroda. Ovakvo stanovište, koje bi trebalo da bude prepoznato i u operativnom radu policije, MUP je „delegirao“ Strategijom policije u zajednici koju je Vlada Republike Srbije usvojila u aprilu 2013. godine. Koncept policije u zajednici prepoznaje činjenicu da nemaju sve zajednice i grupe iste bezbednosne probleme, kao i da je ono što je prioritet u delovanju u jednoj sredini (na primer problem narkomanije) nije nužno i glavni problem u nekoj drugoj sredini (u kojoj je, možda, npr. bezbednost saobraćaja primarni bezbednosni problem za lokalno stanovništvo). Nezavisno od različitih modela odnosa zajednica i policije, postoji saglasnost da se ovim konceptom, makar u njegovom zapadnoevropskom tumačenju, namerava postići jednakost, pravičnost, a da je naglasak na potrebama manjina i ranjivih grupa.⁶⁴ O naročitoj zahtevnosti postizanja balansa i pomirenja različitih potreba kada je reč o odnosu policije i različitih manjina, svedoči i geneza brojnih institucionalnih rešenja kojima je pribegavano u situacijama organizovanja policijskog rada u etnički mešovitim sredinama,⁶⁵ ali i unapređenja odnosa policije i drugih, ne nužno etničkih manjina, kao što je LGBT zajednica.⁶⁶ Usvajanje ovog koncepta značilo je promenu diskursa u obavljanju policijskih dužnosti i organizaciji modernih policijskih službi, kao i organizacione izmene kako bi se odgovorilo na promene unutar društva i na zahteve da policijske službe budu ustrojene na načelima veće odgovornosti građanima kojima služe.⁶⁷

Ovakva načela, na kojima su, konceptualno i organizacijski, ustrojene moderne policijske službe, svoj prvi izraz u policijskom delovanju u Srbiji dobijaju od 2002. godine i pilot projekta „Policija u lokalnoj zajednici i bezbedne zajednice u Srbiji“ koji je sprovodio MUP uz

63 *Policija i Romi i Sinti – dobra praksa u izgradnji poverenja i razumevanja*, Serija izdanja Jedinice za strateška pitanja policije OEBS, tom 9, OEBS, Beč, april 2010. godine.

64 Dominique Wisler, Ihekwoaba D. Onwudiwe, *Community Policing: A Comparative View*, op. cit., p. 26.

65 William C. Berleman, "Police and Minority Groups: The Improvement of Community Relations", u: *Crime & Delinquency*, April 1972, pp. 160–167. prikazuje različita institucionalna rešenja u kontekstu rada policije u etnički i rasno mešovitim sredinama: ombudsman, mešovita savetodavna grupa ili pak etnički podeljena policija, ali i važnost obuke i rada na senzibilizaciji policajaca.

66 Leslie J. Moran, "Invisible Minorities: Challenging Community and Neighbourhood Models of Policing", u: *Criminology and Criminal Justice*, Vol 7(4), 2007, pp. 417–441. prikazuje odnos LGBT zajednice u dva grada u Velikoj Britaniji, njihovu percepciju vlastite bezbednosti i odnosa sa policijom, kao i neka od institucionalnih rešenja za povezivanje zajednice i policije.

67 Victor E. Kappeler, Peter B. Kraska, "A Textual Critique of Community Policing: Police Adaption to High Modernity", u: *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, Vol. 21, No. 2, 1998, pp. 293–313.

podršku međunarodnih organizacija, pre svega Misije OEBS u Srbiji.⁶⁸ Cilj projekta bilo je aktivnije uključivanje zajednice u identifikovanje i rešavanje lokalnih bezbednosnih problema, kao i postizanje produbljene saradnje države, MUP i građana. U pilot projektu učestvovala su opštine Kragujevac, Vrnjačka Banja, Novi Bečej i Zvezdara (Beograd), a tokom 2003. i 2004. aktivnosti su sprovedene i u opštinama Bačka Palanka, Novi Sad, Požega, Bujanovac, Preševo, Medveđa, Sombor, Zrenjanin, Kikinda, Niš.⁶⁹ U ovim opštinama formirani su prvi lokalni saveti za bezbednost, kao mehanizmi neposrednog uključivanja zajednice u procenu lokalne bezbednosne situacije. U narednoj fazi razvoja primene koncepta policije u zajednici 2005. godine usvojen je novi Zakon o policiji, koji je predvideo da policijski službenici deluju u službi zajednice (član 13) i omogućio formiranje posebnog Odeljenja za prevenciju, rad i organizaciju policije u zajednici u okviru Uprave policije.⁷⁰

Konačno, u trećoj fazi razvoja primene koncepta policije u zajednici, usvojena je i Strategija policije u zajednici kojom su među najvažnije ciljeve u predstojećem periodu svrstani razvoj policijske obuke, razvoj bezbednosne kulture građana i zajednice, jačanje poverenja u policiju kao i saradnje i partnerstva sa lokalnom zajednicom, i rad policije uz uvažavanje različitosti koji bi bio prilagođen potrebama građana. Osnovne ideje vodilje policijskog delovanja prema Strategiji policije u zajednici obuhvataju preventivno i proaktivno postupanje, a ne represivno i reaktivno; u fokusu policijskog delovanja je rešavanje problema i suzbijanje njihovih uzroka, i to prema specifičnim potrebama građana i zajednica koje su formulisale prioritete. Takođe, to je i uspostavljanje odnosa saradnje i poverenja između lokalnih zajednica i policije, što podrazumeva i uključivanje niza aktera kao što su lokalne samouprave, drugi državni organi sem MUP i udruženja građana – u rešavanje njihovih bezbednosnih problema.⁷¹

Strategija prepoznaje savete za lokalnu bezbednost („savetodavna tela”) kao partnere čije delovanje obuhvata definisanje bezbednosnih problema u zajednici i određivanje strategije delovanja, predlaganje i usvajanja konkretnih projekata za rešavanje bezbednosnih problema, i formiranje radnih grupa koje će se baviti njihovim rešavanjem.⁷² Od 2002. godine u više od 100 opština Srbije formirani su saveti za lokalnu bezbednost ili slična tela pod drugačijim nazivima (opštinski savet za bezbednost, odbor za bezbednost), čija je zajednička karakteristika da su im članovi funkcioneri najvažnijih lokalnih institucija – lokalne samouprave, policije, sudstva, a u nekima su zastupljeni i predstavnici etničkih

68 O operacionalizaciji i sprovođenju koncepta policije u zajednici videti u: *Dobra iskustva u izgradnji partnerstava između policije i šire društvene zajednice*, Viši policijski savetnik Generalnog sekretara OEBS, OEBS, Beč, 2008.

69 Maja Bjeloš, Zorana Brozović, Saša Đorđević, *Priručnik za rad lokalnih saveta za bezbednost*, Centar za podršku ženama, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011; Jan Litavski, Saša Đorđević, Žarko Marković, *Zbirka predloga praktične politike za reformu policije u Srbiji*, broj 3, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, septembar 2010.

70 Zakon o policiji, *Službeni glasnik RS*, br. 101/2005, 63/2009 – odluka US i 92/2011.

71 „Razvoj policijske delatnosti u zajednici zasniva se na unapređivanju preventivnog rada policije, policijske organizacije i upravljanja, sistema vrednosti u policiji i vrednovanja policijskog rada i afirmisanje uloge zajednice u podizanju nivoa bezbednosti.” Strategija policije u zajednici, *Službeni glasnik*, 05 broj: 021-1082/2013-003, 2013.

72 Ibid.

manjina i civilnog sektora. Predviđeno je da, nakon procene bezbednosti u zajednici, saveti rade na osmišljavanju i sprovođenju aktivnosti kojima će problemi biti otklonjeni, u okviru čega mogu formulisati i lokalne planove za bezbednost.⁷³ U nekim opštinama ovi planovi su uobličeni u strategije lokalne bezbednosti.

Od opština uključenih u ovo istraživanje lokalne savete za bezbednost imaju Bujanovac, Kragujevac,⁷⁴ Vranje i Subotica, a ovakva tela ne postoje u Nišu i Zemunu, kao ni na teritoriji grada Beograda. Primer grada Niša, gde je predstavnik gradske uprave izneo podatak da savet ne postoji, a učesnici fokus grupe naveli da postoji, ali da u njemu nema predstavnika romske populacije „iako Romi spadaju u grupe visokog rizika”⁷⁵ – ukazuje na nedovoljno poznavanje delatnosti lokalnih tela za bezbednost. U Beogradu je 2011. formirana Radna grupa za utvrđivanje prioriteta za poboljšanje kvaliteta bezbednosti ljudi i imovine koja je u prioritete mere uvrstila i formiranje Saveta za bezbednost grada Beograda, kao i sličnih tela na nivou gradskih opština. To nije učinjeno, što sugerise da značaj ovakvih mehanizama još nije prepoznat od lokalnih vlasti.⁷⁶ To potvrđuje i činjenica da je rad saveta često blokiran usled političkih nesuglasica i promena vladajućih garnitura na lokalnom nivou, što se desilo u Subotici i Kragujevcu.

U Kragujevcu su među članovima ovog tela i koordinator za romska pitanja, kao i predstavnici RNVO.⁷⁷ Međutim, tokom istraživanja utvrđeno je da romska manjina, i uopšte nacionalne manjine i međuetnički odnosi, uopšte nisu ušli u agendu lokalnih saveta za bezbednost (Bujanovac, Vranje, Subotica), osim u Bujanovcu u kojem postoji radna grupa za unapređenje međuetničkih odnosa, ali nije izvesno koliko je ona aktivna. Jedina aktivnost Saveta u Kragujevcu u vezi sa romskom populacijom bilo je usvajanje Lokalnog akcionog plana za suzbijanje prosjačenja iz 2011. godine, u okviru kojeg je rađeno individualno sa svakom od deset targetiranih romskih porodica koje su se bavile prosjačenjem. Početkom 2014. Gradsko veće Kragujevca formiralo je i Savet za unapređenje položaja Roma, u čiji rad su uključeni i predstavnici RNVO, kao i predstavnici školskih, zdravstvenih i socijalnih ustanova. U okviru ovog tela formirane su i radne grupe za obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, zapošljavanje i rodnu ravnopravnost.⁷⁸

73 Maja Bjeloš et al., *Priručnik za rad lokalnih saveta za bezbednost*, op. cit.

74 Ove dve opštine osnovale su lokalne savete za bezbednost tokom prve faze pilot projekta MUP.

75 Fokus grupa, Niš, 24.12.2014.

76 Radna grupa formirana je na šest meseci. *Izveštaj Radne grupe za utvrđivanje prioriteta za poboljšanje kvaliteta bezbednosti ljudi i imovine u gradu Beogradu*, jun 2011, Internet, http://www.beogradeu.gov.rs/userfiles/files/Grad%20Beograd_lzvestaj%20o%20utvrđivanju%20prioriteta%20za%20poboljšanje%20kvaliteta%20bezbednosti%20ljudi%20i%20imovine_jun2011.pdf, 04/03/2014.

77 Predsednik Skupštine Opštine Bujanovac i predsednik Saveta u razgovoru sa istraživačkim timom Centra izneo je podatak da u radu Saveta trenutno ne učestvuju Romi, ali da ranije jesu. Predstavnik policijske stanice izneo je drugačiji podatak, da u Savetu ima predstavnika Roma, i da su to „uticajni Romi”. Razgovori sa predsednikom Skupštine Opštine Bujanovac i predsednikom Opštinskog saveta za bezbednost, i komandirrom Policijske stanice Bujanovac, 17.12.2013.

78 Internet, http://www.kragujevac.rs/Sednica_Saveta_za_unapredjenje_polozaja_Roma-43-1-6597, 04/03/2014

Strategije lokalne bezbednosti opštine Bujanovac i grada Vranja za period 2012–2014. usvojene su uz podršku zajedničkog programa UN Održanje mira i inkluzivni lokalni razvoj (PBILD). Obe strategije najveći značaj daju ekonomskim i socijalnim problemima, a najzastupljeniji oblici kriminaliteta su narušavanje javnog reda i mira, krađe, i nasilje u porodici. Strategija grada Vranja ne prepoznaje direktno romsku populaciju, a Strategija lokalne bezbednosti opštine Bujanovac to čini indirektno tako što unapređenje multietničkih odnosa postavlja kao jedan od prioriteta.⁷⁹ Strategija bezbednosti grada Niša donosi ocenu da od 2002. godine nije zabeležena pojava krupnijih incidenata u vezi sa netolerancijom, ta de je nivo tolerancije zadovoljavajući. Takođe, u lokalnoj zajednici nisu prisutni nacionalni i verski ekstremizam.⁸⁰ Strategija bezbednosti mladih grada Niša, usvojena 2013. godine, prepoznaje Rome kao jednu od posebno ranjivih grupa u okviru populacije mladih.⁸¹

Subotica i Kragujevac nemaju strategije lokalne bezbednosti ili neki sličan dokument koji bi se bavio bezbednošću zajednice. Izveštajem Radne grupe za utvrđivanje prioriteta za poboljšanje kvaliteta bezbednosti ljudi i imovine predviđeno je i da se u okviru Strategije razvoja grada Beograda formuliše strategija bezbednosti, ali je poslednji strateški dokument o razvoju grada usvojen u junu 2011, pre usvajanja ovog Izveštaja, i ne sadrži deo koji se odnosi na bezbednost.⁸²

Usvajanje Strategije policije u zajednici omogućilo je da se unutar MUP i policijskih uprava izvrše organizacione promene, npr. uspostavljanjem oficira za policiju u zajednici, kojima se i formalno odgovara na posebne pretnje bezbednosti određenih grupa. Ono međutim ne povlači i radikalnu promenu u konceptijskom i operativnom radu prema manjinskim zajednicama uopšte i prema romskoj zajednici. Nema naznaka da će Strategiju slediti priprema i usvajanje Akcionog plana.

Sektor Uprave policije za strategiju policije u zajednici i rad sa manjinskim grupama daju impuls i podstrek policijskim upravama da primene alate i sredstva koja su im stavljena na raspolaganje u planiranju i spovođenju aktivnosti usmerenih ka manjinskim zajednicama. Konkretno aktivnosti usmerene prema romskim zajednicama preduzimaju lokalne policijske uprave i vođe sektora koji su nadležni za određene sektore kao bezbednosne i teritorijalne celine. Ukoliko na području konkretnog sektora postoji romsko naselje, potrebno je da vođe sektora unutar policijskih uprava uspostave komunikaciju sa zajednicom i da

79 Ostali prioriteti su: prevencija narkomanije, prevencija porodičnog nasilja i prevencija maloletničke delinkvencije. Prema slovu Strategije, u opštini Bujanovac postoji i Komisija za izradu akcionih planova za unapređenje obrazovanja, stanovanja, zdravstvene zaštite i zapošljavanje Roma, a 2006. godine doneta je odluka o izradi LAP za unapređenje obrazovanja, stanovanja, zdravstvene zaštite i zapošljavanja Roma, u okviru projekta *Integracija Roma u lokalnu samoupravu*. Strategija lokalne bezbednosti opštine Bujanovac 2012–2014, Internet, http://www.pbildprogramme.org/dokumenti/sr/3_177_SLB_Bujanovac.pdf, 04/03/2014.

80 Strategija bezbednosti Grada Niša, Internet, <http://www.mcnis.org.rs/wp-content/uploads/2013/02/Strategija-bezbednosti.pdf>, 04/03/2014.

81 Strategija bezbednosti mladih grada Niša, Niš, 2013, Internet, <http://mirc.rs/wp-content/uploads/2013/12/Strategija-bezbednosti-mladih-Grada-Nisa.pdf>, 05/03/2014.

82 *Strategija razvoja grada Beograda*, Urbanistički zavod Beograda i PALGO centar, mart 2011, <http://www.beograd.rs/download.php/documents/SRGPredlog.pdf>, 04/03/2014.

znaju koje mere policija da preduzme kako bi odgovorila na njihove potrebe. U Kragujevcu je istaknuto da vođe sektora koje pokrivaju naselje Licika dobro poznaju taj deo naselja i da romsko stanovništvo dobro poznaje njih, kao što i vođe sektora u Nišu ostvaruju neposrednu saradnju sa zajednicom na terenu. U toku je proces redefinisavanja opisa njihovih dužnosti.⁸³ Takođe, na nivou policijskih uprava angažovani su oficiri za policiju u zajednici, dok je u planu da oni budu uspostavljeni i na nivou policijskih stanica, bilo otvaranjem novih radnih mesta, bilo reformom nekih od postojećih. Angažovano je 27 oficira koji bi trebalo da budu posrednici između manjinskih zajednica i nadležnih policijskih uprava koje su dužne da rešavaju njihove probleme.⁸⁴ Angažovani oficiri prošli su obuku OEBS za pisanje akcionih planova kojima određena policijska uprava određuje koji je bezbednosni problem prioritetan na teritoriji za koju su nadležni, kao i kojim merama će policija odgovoriti na prepoznati problem. Tokom 2012. i 2013. sprovedeno je ukupno 27 manjih projekata policije u zajednici, koji su se uglavnom bavili prevencijom, u vezi sa temama poput bezbednosti škola, poštovanja različitosti, nasilja u sportu. U 2013. godini specifično romskom populacijom su se bavili akcioni planovi u gradu Nišu i beogradskim opštinama Čukarica i Palilula. U beogradskim opštinama su romskoj populaciji ponudili informacije i pomoć za ostvarivanje prava na posedovanje ličnih dokumenata, a u Nišu se plan ticao maloletnih Roma počinitelaca krivičnih dela i sastojao se u edukaciji sa ciljem razvoja bezbednosne kulture dece i roditelja. Ciljne grupe bili su maloletni Romi i njihovi roditelji, a povod česte krađe iz vozila. Organizovane su radionice, posete romskoj deci u naseljima, posete romske dece policiji i druženje policijskih službenika i zajednice. Iako je zabeleženo smanjenje krivičnih dela tokom trajanja projekta, nakon završetka projekta broj krivičnih dela ponovo je porastao, pa je prepoznato da je neophodan dugotrajniji pristup.

Ne postoji zbirna evaluacija sprovedenih akcionih planova, već samo procene lokalnih policijskih službi o tome u kojoj meri su sprovedene aktivnosti doprinele rešavanju ili ublažavanju identifikovanog bezbednosnog problema. Namera je svakako da preduzete radnje budu održive, tj. da se ne sprovedu *ad hoc* aktivnosti koje će imati samo kratkoročne efekte, ali i da budući akcioni planovi odgovore i na druge prioritetne bezbednosne pretnje prepoznate u datoj lokalnoj sredini.⁸⁵

Iako ne nužno navedeno kao primarni cilj, aktivnosti koje uključuju posete i boravak policijskih službenika u romskim zajednicama, rad i druženje policijskih službenika sa romskom decom, sportske susrete policijskih službenika i pripadnika romske populacije, promocije profesije policijskog službenika – doprinose izgradnji poverenja zajednice u policiju i unapređenju odnosa između zajednice i policije, i kao takvi predstavljaju primere dobre prakse izgradnje odnosa policije i lokalne romske zajednice. Ovakve aktivnosti najčešće su or-

83 Intervju u Upravi policije za potrebe ovog istraživanja, Beograd, 21.11.2013.

84 Ibid.

85 Ibid.

organizovane u Kragujevcu⁸⁶ i Nišu,⁸⁷ uglavnom u saradnji sa lokalnim romskim nevladinim organizacijama. Kako pokazuju rezultati dobijeni intervjuima u gradovima i opštinama, u Kragujevcu i Nišu policijske uprave imaju dobru i razvijenu saradnju sa određenim romskim nevladinim organizacijama, koje deluju i kao posrednici između zajednice i policije, i kao partneri institucijama u identifikovanju ključnih problema zajednice. Primer takvih organizacija su „Stablo” u Kragujevcu, i „Ponos” i „Osvit” u Nišu. Dodatno, policijske uprave organizuju i sprovode aktivnosti promocije konkursa za policijsku obuku, koje mogu imati oblik tribina, gostovanja predstavnika MUP i KPA, obilaska romskih naselja.⁸⁸ U saradnji sa Misijom OEBS i romskim NVO, za Romkinje i Rome organizovani su i poseta i boravak od nekoliko dana u Centru za osnovnu policijsku obuku.⁸⁹ Prema podacima dobijenim u okviru istraživanja, Centar za osnovnu policijsku obuku objavljuje konkurse na jezicima manjina, a takođe je obezbeđeno i psihološko testiranje na jezicima manjina.⁹⁰

Iako policijske službe ne evidentiraju nacionalnu i etničku pripadnost počilaca i žrtava prekršajnih i krivičnih dela, niti je takvo izjašnjavanje obavezno prilikom npr. prijavljivanja nekog od tih dela, Uprava policije ima kvantitativne podatke o prijavljenim slučajevima u kojima su pripadnici romske manjine oštećena strana, tj. pretrpeli su fizički ili verbalni napad, kao i o onim slučajevima u kojima su napadnute romske zajednice (kamenovanje naselja), ili je došlo do izražavanja govora mržnje (ispisivanje grafiti). Na osnovu podataka koje MUP poseduje bilo na osnovu prijave, bilo iz drugih izvora, broj prijavljenih slučajeva u kojima su pripadnici romske populacije mete napada ili drugih krivičnih dela je u opadanju, i to ako se prate trendovi od 2004. godine.⁹¹ Ovi podaci se pritom moraju analizirati uz bitnu ogradu da policija ne raspoláže podacima o broju dela koja nisu prijavljena. Na osnovu dostupnih podataka, predstavnici Uprave policije došli su do zaključka da je bezbednost romske populacije unapređena. Takođe, policijske uprave obuhvaćene ovim istraživanjem izričito naglašavaju da nacionalna i etnička pripadnost, bilo počilaca, bilo žrtve nekog dela, nisu podaci na kojima policija insistira, niti ih nužno evidentira, sem u slučajevima u kojima je nacionalno i etničko poreklo počilaca bitan faktor za rešavanje slučaja. Ipak,

86 Neki od primera navedeni tokom intervjua u Policijskoj upravi Kragujevac 26.12.2013: policijski službenik učestvovalao je u projektu „Živa biblioteka” RNVO „Stablo”; zajedničke proslave Međunarodnog dana Roma; organizacija „Dečije olimpijade bezbednosti”.

87 Policijska uprava Niš učestvovala je u aktivnostima u okviru nacionalnog projekta podrške ranom razvoju romske dece „Snažni od početka”, koji je u Nišu sprovodila RNVO „Ponos”. Intervju za potrebe ovog istraživanja u PU Niš, 24.12.2013.

88 Ove aktivnosti ponekad su usmerene ciljano na romsku populaciju, ali uglavnom se rade zajedničke prezentacije konkursa, uz dodatno animiranje predstavnika romske populacije da ih posete. Na promociji konkursa aktivno radi i Nacionalni savet romske nacionalne manjine. Intervju u PU Niš, 24.12.2013; PU Subotica, 20.12.2013; PU Vranje, 17.12.2013; Internet, <http://www.romskinalnaisavet.org/aktuelnosti.html?start=9,25/04/2014>.

89 Intervju u Upravi policije za potrebe ovog istraživanja, Beograd, 21.11.2013.

90 Ibid.

91 Ibid.

one raspoložu bazom podataka na osnovu kojih mogu da naprave statistički pregled kako o Romima žrtvama, tako i Romima počiniocima krivičnih dela.⁹²

Kada je reč o operativnom radu policije u istraživanim gradovima i opštinama, ne izdvaja se nijedan bezbednosni problem karakterističan za život romske populacije koji bi bio prepoznat i u policijskom radu, budući da je reč o spletu brojnih uzročnika, od siromaštva do normi karakterističnih za romsku populaciju koje i policijski službenici prepoznaju. Nezavisno od lokalnog konteksta, ono na čemu insistiraju intervjuisani predstavnici policijskih uprava jeste da prema pripadnicima romske populacije, kao i prema pripadnicima drugih nacionalnih i etničkih manjina, niti se primenjuju, niti bi trebalo da budu primenjene posebne mere u odnosu na rad policije sa građanima uopšte.

Sve istražene policijske uprave obuhvaćene istraživanjem saglasne su u tome da, nezavisno od broja pritužbi građana na rad policije po bilo kom osnovu, pritužbi podnetih od građana i građanki romske nacionalnosti nema, ili ih ima u zanemarljivom broju, i to u periodu od prethodnih nekoliko godina.

Zapošljavanje Romkinja i Roma u policiji

Ustav Republike Srbije utvrđuje da pripadnici nacionalnih manjina imaju, pod istim uslovima kao ostali građani, pravo da učestvuju u upravljanju javnim poslovima i da stupaju na javne funkcije, kao i da se, prilikom zapošljavanja u državnim organima, vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva i odgovarajućoj zastupljenosti nacionalnih manjina.⁹³ Načelo ravnopravnosti, kao i obaveza preduzimanja mera za povećanje učešća pripadnika nacionalnih manjina u državnoj upravi, potvrđeni su i Zaključkom o merama za povećanje učešća pripadnika nacionalnih manjina u organima državne uprave.⁹⁴ To znači da su ovim odredbama obuhvaćene i policija i vojska. Dodatno, Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina naglašava važnost poštovanja ovih načela prilikom zapošljavanja u policiji,⁹⁵ što je u saglasnosti sa preporukama OEBS da sastav tih službi na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou odražava etničku strukturu stanovništva, kao i da je potrebno podstaći zapošljavanje pripadnika nedovoljno zastupljenih manjina u radu policije.⁹⁶ Takođe, Akcioni plan za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma u Srbiji za period od 2013. do 2015. godine, kao jedan od indikatora uspešnosti afirmativnih mera u

92 U krivičnoj prijavi postoji stavka izjašnjavanja o nacionalnosti koja nije obavezna, a kod prekršaja ta stavka ne postoji.

93 Član 77. Ustava Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, broj 98/06.

94 Zaključak o merama za povećanje učešća pripadnika nacionalnih manjina u organima državne uprave, *Službeni glasnik RS*, broj 40/06.

95 Član 21. Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, *Službeni glasnik SRJ*, broj 11/02.

96 *Preporuke za rad policije u multietničkim društvima*, Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi, Visoki komesar za nacionalne manjine, februar 2006. godine.

oblasti obrazovanja, navodi i da bi procenat učenika iz romske populacije koji se upisuje na policijske i vojne škole trebalo da odgovara procentu učenika iz većinske populacije.⁹⁷

Prema dobijenim podacima, MUP ne vodi statistiku o zaposlenima prema nacionalnoj pripadnosti,⁹⁸ usled čega su i podaci do kojih je došao istraživački tim o broju zaposlenih po upravama policije u istraživanim gradovima i opštinama procena sagovornika, koji nemaju nužno potpun uvid u tačne podatke. Činjenica je da i Romi i službenici policije prepoznaju kako postoje pojedini Romi policijski službenici, a na pitanje zašto u policiji nije zaposlen veći broj Romkinja i Roma daju različite odgovore. Tako Romkinje i Romi smatraju da mali broj građana/ki njihove nacionalne grupe zaposlenih u policiji reflektuje sličnu situaciju u državnim institucijama u celini, gde Roma gotovo da ni nema, ili su zaposleni u neznatnom broju, i to na nižim administrativnim poslovima. To vide kao posledicu diskriminatornog odnosa institucija prema njima i njihovoj zajednici, čiji pripadnici, i kada imaju potrebne kvalifikacije, teško pronalaze put do statusa zaposlenog. Smatraju da su time članovi njihove zajednice dovedeni u neravnopravan položaj sa ostalim građanima i da je neophodno povećati broj Roma u policiji, kao i ostalim državnim institucijama, jer bi tako ostvarivanje njihovih ličnih prava bilo znatno olakšano. Jedan od najdirektnijih načina na koji bi to pomoglo unapređenju njihovih prava je mogućnost obraćanja na maternjem jeziku.⁹⁹ Tim pre što, kako navode, samo pripadnici romske populacije mogu adekvatno razumeti kontekst problema sa kojima se Romkinje i Romi svakodnevno suočavaju. Učesnici fokus grupe u Bujanovcu iskazali su posebno nezadovoljstvo povodom činjenice da u multietničku policiju nisu primljeni Romi, već samo Srbi i Albanci. Takođe, znatan broj učesnika fokus grupa muškog pola pokazao je zainteresovanost za rad u sektoru bezbednosti, ali ipak više u vojsci nego u policiji – bilo zato što smatraju da je posao policijskog službenika rizičan, bilo zato što misle da, kao Romi, ne bi bili prihvaćeni, ili posao u policiji smatraju nepoželjnim iz drugih razloga. Ipak, čini se da prevladava svest da, usled nedovoljnog obrazovanja, dobar deo ove populacije ne može da ispuni formalne kriterijume za prijem na policijsku ili vojnu obuku.

Sa druge strane, zaposleni policijski službenici obazriviji su prilikom objašnjavanja zašto nema većeg broja zaposlenih Roma, i objašnjenje traže u formalnim preduslovima za sticanje takvog statusa, od obrazovnog profila i psihofizičkih predispozicija, do posedovanja biografije bez kažnjavanja po prekršajnoj i krivičnoj odgovornosti, što se odnosi i na roditelje i porodicu kandidata, ali i u trenutnoj zabrani prijema novih lica u službu (iako brojne policijske uprave nemaju 100% popunjenosti). Policijski službenici/ce angažovani na sprovođenju aktivnosti policije u zajednici mahom su uključeni i u aktivnosti promocije upisa za osnovnu

97 Akcioni plan za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji za period do 1.1.2015. Internet, <http://www.inkluzija.gov.rs/files/Romi%20-%202015%20-%20akcioni%20plan%20za%20sprovedenje%20strategije.pdf>.

98 Intervju u Upravi policije, Beograd, 21.11.2013.

99 Učesnici u radu fokus grupa potvrdili su da nepoznavanje jezika mnogim pripadnicima romske populacije predstavlja veliki problem u ostvarivanju prava. S obzirom na to da lokalne samouprave određuju upotrebu manjinskog jezika, policijske uprave nisu obavezne da organizuju učenje manjinskih jezika za svoje službenike, mada su to neke PU samoinicijativno uradile, poput PU Kikinda u kojoj je organizovano učenje mađarskog jezika. Intervju u Upravi policije, Beograd, 21.11.2013.

policijsku obuku u romskim zajednicama, pa navode da je interesovanje veliko, ali da su prijave najčešće neuspešne jer Romi ne uspevaju da prođu formalne zahteve za upis.¹⁰⁰

Policajci pripadnici većinskog stanovništva ne opažaju da postoje unutrašnje barijere za napredovanje i promociju Roma policijskih službenika, niti da unutar policije postoje vidljivi ili manje vidljivi mehanizmi diskriminacije po osnovu nacionalne i etničke pripadnosti.¹⁰¹ Njihova percepcija ne poklapa se nužno sa percepcijom malobrojnih Roma zaposlenih u policiji, sa kojima je obavljen nedovoljan broj intervjuova da bi se došlo do istraživački pouzdanih zaključaka o mogućnostima upisa, napredovanja, i tretmanu koji imaju Romi policajci unutar službe.

5.2. Ministarstvo odbrane

Među ključnim zahtevima druge generacije reforme sektora bezbednosti su usvajanje i razvoj demokratske političke kulture koja, između ostalog, podrazumeva i poštovanje ljudskih prava i poseban senzibilitet reformskih procesa prema ranjivim grupama.¹⁰² Takođe, institucionalni aranžmani i odnosi koji omogućavaju demokratski okvir za civilno-vojne odnose i koji su izgrađeni tokom reformi prve generacije, moraju biti konsolidovani u praksi kroz formulisane politike odbrane.¹⁰³ Glavni strateški dokument sistema odbrane Srbije, Strategija nacionalne bezbednosti, prepoznaje potrebu zaštite ljudskih i manjinskih prava, kao i vrednost ravnopravnosti stanovništva po svim osnovima, pa i nacionalnoj. Reformski procesi doprineli su razvoju svesti o potrebi bolje zaštite ljudskih prava i samih pripadnika sistema odbrane, te tako Zakon o Vojsci Srbije dodatno zabranjuje diskriminaciju pripadnika Vojske Srbije na osnovu rasne, verske, nacionalne, polne pripadnosti, ili na osnovu bilo kog drugog ličnog svojstva.¹⁰⁴ Među najznačajnijim dostignućima reformskih procesa svakako je prijem žena na školovanje na Vojnoj akademiji, a od 2014. i u Vojnoj gimnaziji. Pripadnicima sistema odbrane stavljeni su na raspolaganje mehanizmi kojima mogu zaštititi svoja prava i ukazati na diskriminaciju, poput Inspektorata odbrane i institucija unutrašnje kontrole, a uveden je i novi institut „osoba od poverenja”, koje treba da

100 Stav većine intervjuisanih pripadnika policije.

101 Stav većine intervjuisanih pripadnika policije.

102 Robin Luckham, Tom Kirk, *Security in Hybrid Political Contexts: An End-User Approach*, Justice and Security Research Programme, London, 2012; Andrew Cottey, Timothy Edmunds, Anthony Foster, "The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations", u: *Armed Forces & Society*, 29, 2002, pp. 31–56.

103 Andrew Cottey et al., "The Second Generation Problematic", op.cit.

104 Zakon o Vojsci Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 116/07, 88/09. U vezi sa tretmanom ateista i pripadnika različitih religija i verskih zajednica u Vojsci Srbije videti: Marina Tadić, *ZA I PROTIV verske službe u Vojsci Srbije*, Centar za istraživanje javnih politika, mart 2014, Internet, <http://publicpolicy.rs/publikacije/54ea06d586fe57bd-8ba4b367cf5925bcc4df75c7.pdf>.

savetuju, posreduju i preduzimaju mere radi rešavanja sporova koji mogu biti svrstani u oblast diskriminacije i rodne ravnopravnosti.¹⁰⁵

Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo odbrane, po prirodi svojih uloga, imaju različit intenzitet i vrste kontakata sa civilnim stanovništvom. Ministarstvo unutrašnjih poslova u stalnom je kontaktu sa civilnim stanovništvom i, u okviru koncepta policije u zajednici, razvija poseban pristup. S druge strane, stav Ministarstva odbrane je da ne može voditi nikakvu zasebnu politiku prema stanovništvu Republike Srbije ili njegovom delu, osim one koja podrazumeva delovanje u okviru aktuelnog pravnog okvira.¹⁰⁶ U skladu sa tim je i nalaz iz prethodnog istraživanja ovog Centra „Mapiranje (ne)diskriminacije u sistemu vojnog školstva Republike Srbije” da odnos civilnih i vojnih struktura nije predmet razgovora u obrazovnim ustanovama sistema odbrane – što ukazuje na prevashodnu okrenutost ovog sistema samom sebi.¹⁰⁷ Ovo je pojačano činjenicom da Ministarstvo odbrane nema nikakvih kontakata sa lokalnom romskom populacijom, kako u mestima u kojima su angažovani profesionalni vojnici, tako ni sa romskim nevladinim organizacijama koje im se nikada nisu obraćale.¹⁰⁸ Osim treće misije Vojske Srbije koja se odnosi na podršku civilnim vlastima u slučaju prirodnih nepogoda i katastrofa, u ovom sistemu smatraju da zbog prirode delatnosti koju obavljaju pripadnici sistema nisu u direktnom kontaktu sa civilnim stanovništvom. To je tumačenje koje sistem odbrane postavlja u znatno izolovanu poziciju, pa u izvesnoj meri ne prati savremena shvatanja civilno-vojnih odnosa. Ovo ukazuje na činjenicu da potreba razvijanja demokratskih civilno-vojnih odnosa, u njihovom širem tumačenju, nije sasvim prepoznata u okviru tekućih reformskih procesa.

Kada se govori o manjinskim grupama, zvaničan stav Ministarstva odbrane jeste da subjektivno shvatanje pripadnika Ministarstva i Vojske Srbije o manjinskim grupama, a među njima i romskoj manjini, nije relevantno, s obzirom na to da su dužni da se pridržavaju načela zakonitosti. Ipak, nalazi pomenutog istraživanja Centra iz 2013. godine pokazali su da diskriminacija ranjivih grupa i odnos prema njima nisu među temama koje su zastupljene u obrazovnim institucijama sistema odbrane, ali i da kadeti i učenici Vojne gimnazije smatraju da diskriminacija nacionalnih i etničkih manjina ne postoji ni u Vojski Srbije, ni u društvu uopšte. Istovremeno, većina učesnika fokus grupa u ovom istraživanju izjasnila se da veoma loše ili uopšte ne poznaje antidiskriminatorni pravni okvir koji je na snazi u Republici Srbiji.¹⁰⁹ Iako se zaključci ne mogu donositi na osnovu stavova samo jednog dela sistema, čini se da ovi podaci potvrđuju zatvorenost i izolovanost sistema odbrane, kao i da su politike sistema odbrane RS u domenu odnosa sa civilnim stanovništvom, a posebno manjinskim grupama, nedovoljno razvijene.

105 Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN – Žene, mir i bezbednost, Internet, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4352. Osobe od poverenja stupile su na dužnost decembra 2013.

106 Pisani odgovor Ministarstva odbrane Centru povodom ostvarivanja saradnje na ovom istraživanju, 30.12.2013.

107 Svetlana Đurđević-Lukić, Jelena Radoman, Marina Tadić, *Mapiranje (ne)diskriminacije u sistemu vojnog školstva Republike Srbije*, Centar za istraživanje javnih politika, Beograd, 2013, dostupno na: Internet, <http://publicpolicy.rs/publikacije/a23e2329b04cd4c9ff9583fb3a9de745b4a12dc9.pdf>.

108 Podaci dostavljeni od strane MO pismom od 27.2.2014, Beograd.

109 Đurđević-Lukić et al., *Mapiranje (ne)diskriminacije u sistemu vojnog školstva*, op. cit.

Zapošljavanje Romkinja i Roma u Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije

Zahtevi poštovanja ljudskih prava i postizanja efikasnosti i efektivnosti sistema odbrane objedinjeni su u principu da je potrebno da oružane snage jedne države predstavljaju sve delove društva, pa i etničke i druge manjine. Na ovaj način promoviše se i potvrđuje načelo nediskriminacije, tim pre što reprezentativne oružane snage mogu poslužiti kao model za čitavo društvo, što je posebno važno u postkonfliktnim društvima.¹¹⁰ Iako afirmativne akcije u cilju postizanja veće reprezentativnosti oružanih snaga mogu biti kontroverzne sa stanovišta načela jednakih šansi, one se mogu pokazati i delotvornim, kao u slučaju povećanja zastupljenosti žena u Vojsci Srbije. Ipak, slične mere izostale su u slučaju etničkih manjina i posebno romske populacije.¹¹¹

Prema zvaničnom stavu Ministarstva odbrane, ustavne i zakonske odredbe o zabrani diskriminacije ugrađene su i u one delove pravnog okvira koji se odnose na rešavanje statusnih pitanja za profesionalna vojna lica. Ove odredbe iste su za sve pripadnike, bez obzira na veroispovest, rasu, pol, nacionalnu pripadnost, ili neko drugo lično svojstvo.¹¹² Takođe, sistem upravljanja ljudskim resursima usmeren je na dostizanje ciljeva jednakih mogućnosti i predvidive karijere.¹¹³ S druge strane, mogućnost uvođenja mera pozitivne diskriminacije sa ciljem povećanja broja pripadnika romske manjine u vojnoobrazovnom sistemu do sada nije bila predmet razmatranja donosilaca odluka u okviru sistema.¹¹⁴

Prema podacima dobijenim od Uprave za kadrove Sektora za ljudske resurse MO, uz ogradu da izjašnjavanje o verskoj i nacionalnoj pripadnosti prilikom stupanja u profesionalnu vojnu službu nije obavezno, i da se može govoriti samo o broju Roma koji su odabrali da se izjasne kao takvi, procenat Roma u sistemu, u februaru 2014. godine, iznosio je 0,19%. Ovaj procenat se odnosi na zaposlene i u Ministarstvu i u Vojsci i veći je od procenta profesionalnih vojnih službenika koji su se izrazili kao Albanci, Bošnjaci, Vlasi, Bunjevci, Slovenci, Rumuni, Italijani, Nemci.¹¹⁵

Pripadnici MO i VS koji su se izjasnili kao Romi zastupljeni su u svim kategorijama zaposlenih (oficiri, podoficiri, civilna lica i profesionalni vojnici). Struktura njihove stručne spreme slična je onoj na republičkom nivou u opštoj populaciji, te najviše ima Roma sa srednjom

110 O etničkoj reprezentativnosti u oružanim snagama u: *Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel*, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2008, pp. 100–13; *Multiethnic Armed Forces. Backgrounder – Security Sector Governance and Reform*, DCAF, Geneva, 2006.

111 Kako je već navedeno, Ustavom Republike Srbije, kao i Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina utvrđeno je da se, prilikom zapošljavanja u javne institucije, vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva i odgovarajućoj zastupljenosti pripadnika nacionalnih manjina, a da će Vlada i njeni nadležni organi i službe trajno preduzimati mere za povećanje učešća pripadnika nacionalnih manjina u organima državne uprave.

112 Odgovor MO Centru za istraživanje javnih politika od 30.12.2013.

113 *Bela knjiga odbrane Republike Srbije*, Ministarstvo odbrane RS, Medija centar „Odbrana“, Beograd, 2010, str. 88.

114 Odgovor MO Centru za istraživanje javnih politika od 30.12.2013.

115 Podaci dostavljeni od strane MO na zahtev Centra za istraživanje javnih politika, 27.2.2014.

stručnom spremom (62,5%), slede nekvalifikovani, kvalifikovani, visokokvalifikovani radnici i oni sa nižom stručnom spremom (ukupno 28,13%). U sistemu odbrane ima i 7,81% Romkinja i Roma sa višom stručnom spremom, kao i 1,56% onih koji imaju zvanje magistra.¹¹⁶

Podaci o eventualnim pritužbama o diskriminaciji po nacionalnom i etničkom osnovu, a koje su podneli pripadnici romske manjine na službi u MO ili VS, ne postoje. Diskriminacija na radnom mestu tako se ne pojavljuje ni među razlozima za napuštanje službe u MO i VS, barem u periodu od poslednje tri godine za koje su dobijeni podaci. U tom periodu ukupno 10 lica romske nacionalnosti napustilo je službu, a razlozi variraju – lični zahtev, sporazumno, istek ugovora, penzija, nedolaženje na posao. S druge strane, u poslednje tri godine 8 lica romske pripadnosti je unapređeno, a 28 pohvaljeno za izuzetne rezultate u radu. Takođe, 13 lica završilo je neki oblik stručnog usavršavanja čime su stekli uslove za napredovanje ili obavljanje bolje plaćenih poslova.¹¹⁷

Prijem kadeta i učenika Vojne gimnazije, kao i njihov položaj tokom studiranja, regulisani su statutima vojnoobrazovnih ustanova, Zakonom o visokom obrazovanju i Zakonom o srednjem obrazovanju i vaspitanju. Statuti vojnoobrazovnih institucija utvrđuju pravo svih kadeta na jednake uslove studiranja, a statut Medicinskog fakulteta VMA ističe i pravo na različitost i zaštitu od diskriminacije. Zabrana diskriminacije i razvijanje duha tolerancije su među osnovnim načelima Univerziteta odbrane.¹¹⁸ Među osnovnim principima visokog obrazovanja nalaze se poštovanje ljudskih prava i građanskih sloboda, kao i zabrana diskriminacije po bilo kom osnovu, a tolerancija i poštovanje nacionalne i svake druge različitosti su među ciljevima srednjoškolskog obrazovanja.¹¹⁹

Konkursi za školovanje u vojnoobrazovnom sistemu su javni, kriterijumi za prijem jasno definisani, a kandidati se ne izjašnjavaju o nacionalnoj ili verskoj pripadnosti tokom selekcionog procesa. Ipak, broj pripadnika romske manjine koji se trenutno školuju u vojnoobrazovnim institucijama izuzetno je mali. Trenutno se na Vojnoj akademiji školuje samo jedan pripadnik romske manjine (IV godina studija); u periodu 2011–2013. konkurisalo ih

116 Na republičkom nivou u opštoj populaciji takođe je najviše onih sa srednjom stručnom spremom (48,93%), zatim sa završenom osnovnom školom (20,76%), pa visokoobrazovanih (10,59%). Stopa zaposlenosti je oko 37%, a nezaposlenosti 22,4%. *Popis stanovništva Republike Srbije 2011 – podaci o stručnoj spremi i ekonomskoj aktivnosti stanovništva*, Internet, http://popis2011.stat.rs/?page_id=1166, 07/03/2014.

117 Podaci dostavljeni od strane Ministarstva Odbrane na molbu Centra za istraživanje javnih politika, 27.2.2014.

118 Statut Vojne akademije, čl. 135, Statut Medicinskog fakulteta VMA, čl. 127, Statut Univerziteta odbrane, čl. 134, Kodeks profesionalne etike Univerziteta odbrane, čl. 5. Svi dokumenti dostupni su na sajtu Univerziteta odbrane, Internet, <http://www.uo.mod.gov.rs/sr/o-univerzitetu/dokumenta-propisi#UxoGRc7y334>, 07/03/2014.

119 Zakon o visokom obrazovanju, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, čl. 4 i 8; Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2013, čl. 2.

je svega 7, ali nijedan nije primljen.¹²⁰ U posmatranom periodu nijedan kandidat romske pripadnosti nije konkurisao za studije na Medicinskom fakultetu VMA.¹²¹ Za Vojnu gimnaziju 2011. i 2012. godine konkurisala su po dva kandidata, 2011. nijedan nije primljen, a iako su 2012. oba kandidata romske nacionalnosti primljena, jedan se nije javio na školovanje, a drugi je otpušten sa školovanja zbog „slabog uspeha”.¹²²

Uzroke slabe prolaznosti Romkinja i Roma ali i, sudeći prema podacima za prethodne tri godine, slabe zainteresovanosti za školovanje u sistemu odbrane, trebalo bi potražiti u niskom opštem nivou obrazovanja ove populacije, a svest o tome pokazali su i učesnici fokus grupa.

Takođe, nije izvesno da li Ministarstvo odbrane sprovodi ikakve aktivnosti sa ciljem da približi vojnoobrazovni sistem romskoj, ili nekoj drugoj etničkoj manjini.¹²³ Iako se često govori o tome da su konkursi dostupni i na jezicima manjina, na internet portalima ovih ustanova to nije slučaj, budući da su postavljene samo verzije na srpskom jeziku. S druge strane, učesnici fokus grupa uglavnom su iskazali vrlo pozitivno mišljenje o instituciji Vojске Srbije, kao i veću sklonost radu u Vojski nego u policiji.

120 Prema podacima dostavljenim od strane MO 27.2.2014, u 2013. godini za upis na vojne škole konkurisalo je svega 5 kandidata koji se izjašnjavaju kao Romi, svi za Vojnu gimnaziju, od kojih nijedan nije primljen. Akcionim planom za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma (2013–2015) promovisane su afirmativne mere u oblasti obrazovanja, koje se odnose na pripremu kandidata iz redova romske populacije za upis na vojne škole, kao i promociju upisa romskih devojčica. Jedan od indikatora uspešnosti je procenat Roma upisanih na vojne škole a rok za primenu mera je četvrti kvartal 2014. godine.

121 U okviru programa Romskog edukativnog fonda (*Roma Education Fund*) stipendiranja za obrazovanje u oblasti zdravstva (*Roma Health Scholarships Program*), i to za diplomske, master, doktorske studije i stručno usavršavanje, samo u akademskoj 2012–2013. u Srbiji su podnete 174 prijave, a odobreno je 78 stipendija. To ukazuje da postoji interesovanje među pripadnicima romske populacije za usavršavanje u ovoj oblasti, kao i kvalitetni kandidati, pa je nejasno zašto za Medicinski fakultet VMA nema čak ni prijavljenih kandidata. Annual Report 2012, Roma Education Fund, p. 55, Internet, http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_annual_report_2012.pdf.

122 Podaci dostavljeni od strane MO Centru za istraživanje javnih politika, 27.2.2014.

123 Saradnja Ministarstva odbrane na ovom istraživanju nije uključivala mogućnost razgovora tokom kojeg bismo postavili detaljnija pitanja, a iz prepiske se može zaključiti da takve mere nisu predviđene niti razmatrane.

6. ZAKLJUČAK

Opazanje vlastite bezbednosti Romkinja i Roma zavisi od lokalnog konteksta u kojem žive i karakteristika različitih podgrupa romskog stanovništva. Istraživanjem je ustanovljeno da se opažanja vlastite bezbednosti značajno razlikuju zavisno od sredina u kojima Romkinje i Romi žive, a najznačajnije su razlike između onih sredina u kojima je ta populacija izložena sporadičnom nasilju ili pretnjama nasiljem, i onih koje ne poznaju tu vrstu pretnje istraživanoj manjini. Međutim, lokalni kontekst nije određen samo karakteristikama područja (grad, opština ili određeno naselje), već i karakteristikama različitih podgrupa romske populacije koja živi u istom području. Tako su romske porodice kojima su dodeljeni tzv. socijalni stanovi u naselju Kamendin u Zemun polju izloženi fizičkim napadima i rasističkim pretnjama, dok domicilno romsko stanovništvo na istoj lokaciji poznaje daleko veći nivo društvene integrisanosti i ne suočava se sa tom vrstom pretnji.

Skala opaženih pretnji različitih podgrupa populacije čije su bezbednosne percepcije istraživane međusobno se razlikuje, a rodna pripadnost dodatno utiče na njihov redosled. Oni koji su u bliskoj prošlosti bili, ili su trenutno izloženi pretnjama nasiljem, to vide kao primarni bezbednosni problem, dok pripadnici populacije koji žive u uslovima društvene integrisanosti prepoznaju socio-ekonomske uslove (zaposlenje) kao prve na listi opaženih bezbednosnih pretnji.

Za razliku od ove dve podgrupe, a uprkos naporima u rešavanju pitanja „pravno nevidljivih“ i neposedovanja ličnih dokumenata, taj problem i dalje je primaran za interno raseljena lica iz ove zajednice, što potom uslovljava ceo niz socio-ekonomskih problema i može biti uvod u diskriminaciju prilikom ostvarivanja drugih prava (na zdravstvenu zaštitu, socijalnu pomoć), ili uvod u arbitrarno ponašanje institucija (policije prilikom legitimisanja u javnom prostoru).

Usko povezana sa socio-ekonomskim uslovima je i opažena institucionalna diskriminacija koja se, prema iskazima učesnika u radu fokus grupa, očitava u zanemarljivom broju Roma koji su zaposleni u institucijama. Opažanje je da bi veći broj zaposlenih Roma doprineo boljoj institucionalnoj praksi u odnosu na Rome uopšte, koji za početak ne bi imali jezičku barijeru prilikom komuniciranja sa institucijama, a može se očekivati i da bi prostor za diskriminaciju bio sužen.

Rodna pripadnost utiče na pomeranje skale opaženih pretnji budući da su Romkinje, pored toga što dele istu listu pretnji kao i muškarci, izložene i nizu drugih, rodno zasnovanih pretnji – kao što su rodno zasnovana diskriminacija, porodično nasilje, pretnje seksualnim nasiljem, i zabrinutost za bezbednost dece i probleme vršnjačkog nasilja.

Opažanja učesnika fokus grupa o radu policije kreću se od neutralnih do veoma negativnih. U pogledu rada institucija sektora bezbednosti, učesnici fokus grupa prirodno imaju jasnija očekivanja i znatno više iskustava vezanih za rad pripadnika MUP nego što je to slučaj sa Vojskom Srbije. Kada je reč o poverenju u policiju, stavovi su formirani na osnovu percepcije o (ne)korumpiranosti policije, efikasnosti i volji da reaguju kada je u pitanju ugrožavanje bezbednosti romske populacije. Opažanja učesnika fokus grupa o radu policije kreću se od veoma neutralnih, prema kojima policiju čine „samo ljudi” koji deluju u okviru svojih formalnih nadležnosti, do izrazito negativnih prema kojima je policija korumpirana i neefikasna služba koja ne čini ništa da reši bezbednosne probleme sa kojima se suočava romska populacija, pa i do toga da je ona sama izvor bezbednosnih problema za romsku populaciju.

Policija delimično rešava bezbednosne probleme romske populacije. U okviru primene i operacionalizacije koncepta policije u zajednici, MUP je sproveo niz mera i aktivnosti koje su uključivale i rad na rešavanju posebnih bezbednosnih problema sa kojima se suočava romska populacija. Na osnovu bezbednosnih problema koje su Romkinje i Romi koji su učestvovali u radu fokus grupa navodili kao primarne, a čije rešavanje spada u domen policijskog rada, i na osnovu problema koje su policijske uprave identifikovale u tim lokalnim sredinama i njima se bavile u okviru lokalnih akcionih planova – proizilazi da policija samo delimično odgovara na njihove urgentne bezbednosne probleme. Tako su Romi učesnici fokus grupe iz Niša, kao i predstavnici romskog nevladinog sektora, kao primarnu bezbednosnu pretnju naveli odnos žandarmerije, interventne policije i 63. padobranske brigade prema romskoj zajednici, koji se očitava kroz upad u romsko naselje, zastrašivanje i bahato ponašanje.¹²⁴ Takođe, Romkinje iz naselja Kamendin u Zemun polju prevashodno su zabrinute za vlastitu fizičku bezbednost i bezbednost svojih porodica koja je direktno ugrožena usled delovanje huliganskih, rasističkih grupa. Ovaj problem, stiče se utisak, nije nešto što policijske službe nadležne za ova područja, makar deklarativno, prepoznaju kao primarnu pretnju na čijem bi suzbijanju trebalo da rade.¹²⁵ Nameće se zaključak da se policijski službenici koji rade na sprovođenju projekata u okviru policije u zajednici uglavnom bave „mekim“ bezbednosnim pretnjama po romsku zajednicu, kao što je neposredovanje ličnih dokumenata i bezbednost dece, čak i tamo gde se ta ista zajednica suočava sa neposrednim fizičkim pretnjama i napadima poluorganizovanih grupa. Stoga, i kada Romkinje i Romi imaju neposredna pozitivna iskustva sa pripadnicima npr. policije u zajednici, ona se nužno ne prenose kao opažanje o radu celokupne policijske službe, o kojoj opažanja mogu biti izuzetno negativna ukoliko populacija ima iskustva sa uvredljivim

124 Incident se dogodio tokom leta 2013. godine.

125 Sagovornici/e iz policijskih uprava Niša i Beograda negirali su postojanje organizovanih grupa koje vrše napade i pretnje romskim zajednicama, i postojanje takvih incidenata u skorašnjoj prošlosti na područjima njihove nadležnosti.

ili nasilnim ponašanjem pripadnika drugih policijskih jedinica.¹²⁶ Pritom, ne postoji ujednačena percepcija pravca u kojem se kreću reforme sprovedene unutar MUP, budući da su opažanja u rasponu od sagledavanja pozitivnih trendova u ponašanju policijskih službenika, do opažanja negativnih trendova.

Odnos romske populacije prema Vojsci je pozitivan, ali nije zasnovan na neposrednom iskustvu. Zvanični stav Ministarstva odbrane je da ta institucija ne može i ne kreira nikakve zasebne mere koje se posebno odnose na bilo koju manjinsku grupu, pa prema tome ni na romsku populaciju, kao i da za tim nema potrebe, s obzirom na to da je aktuelni zakonski okvir dovoljan za obezbeđenje nediskriminatornog odnosa prema bilo kom građaninu/ki. MO nema nikakvih kontakata sa lokalnom romskom populacijom, kako u mestima na kojima su angažovani profesionalni vojnici, tako ni sa romskim nevladinim organizacijama, o čijem obraćanju nema podataka. Utisak je da je mogućnost prijema u profesionalnu vojnu službu ili drugog zaposlenja u sistemu odbrane jedina prilika i povod za kontakt romske populacije i ove institucije, budući da ni Ministarstvo odbrane ni predstavnici romskih udruženja i učesnici u radu fokus grupa ne vide prostor niti potrebu za saradnjom u bilo kojoj drugoj oblasti.

Kada je reč o opažanju rada MO i Vojske, utisak je da učesnici fokus grupa dele pozitivan odnos koji većinsko stanovništvo ima prema toj instituciji, a koji se zasniva na percepciji Vojske kao kohezivnog faktora i neelitističke i nediskriminatorne institucije koja je bila otvorenija za prijem Roma od policije. Odnos prema reformama unutar te institucije nejasan je i preovladava nerazumevanje procesa profesionalizacije i ukidanja obaveze služenja vojnog roka.

126 Problem različite profesionalne kulture specijalnih jedinica policije i onih koji rade sa zajednicom, odnosno teškoće u prožimanju čitave policije filozofijom servisa građana i okrenutosti lokalnim zajednicama javlja se i u policijskim službama drugih zemalja.

7. PREPORUKE

Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji i prateći Akcioni plan navode neke oblasti koje su i u ovom istraživanju prepoznate kao činioci bezbednosne situacije romske manjine, ali ne prepoznaju bezbednost romske populacije kao posebnu tematsku celinu. Ističući potrebu dosledne i kontinuirane primene mera koje sadrži Akcioni plan za sprovođenje Strategije za period od 2013. do 2015. godine u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, antidiskriminacije i unapređenja položaja Romkinja, praćenja nastavnih planova i programa, i posebno mera koje se odnose na podsticanje školovanja romske populacije na policijskim i vojnim školama – CENTAR za istraživanje javnih politika iznosi dodatne preporuke koje se odnose specifično na unapređenje bezbednosti Romkinja i Roma u Republici Srbiji.

MUP – postupanje

1. Policijska služba treba da reaguje odlučno i efikasno u slučajevima pretnji i/ili napada na romsku populaciju, i da tu rešenost javno demonstrira, u okvirima svojih zakonskih ovlašćenja, čime će se, pored zaštite te manjine, postići i jačanje poverenja Romkinja i Roma u rad policije kao javne službe.
2. Policija treba nedvosmisleno da podržava primenu antidiskriminacionih zakonskih i podzakonskih odredbi koje su na snazi u Republici Srbiji, među njima i onih kojima se sankcioniše govor mržnje i uvodi zločin iz mržnje kao naročito otežavajuća okolnost prilikom kvalifikacije krivičnog dela, tako što će odlučno reagovati na slučajeve govora mržnje i druga diskriminatorna dela.
3. Policijske uprave treba da nastave aktivnosti na približavanju i uspostavljanju partnerstva sa lokalnim romskim zajednicama. Policijski službenici zaduženi za područja na kojima stanuje romska populacija treba stalno da konsultuju ovu populaciju o ključnim bezbednosnim problemima unutar zajednice, i da zatim na njihovom rešavanju deluju nepristrasno, bez pozivanja na kulturološke i sociološke specifičnosti romske populacije.
4. MUP treba da pojača mehanizme unutrašnje kontrole i onemogućiti nekažnjivost nezakonitog postupanja policijskih službenika, kao i da pojača informisanje o mogućnostima prijavljivanja ovakvog ponašanja.

5. Policijski službenici/ce angažovani na poslovima policije u zajednici treba da planiraju i sprovođenje svojih aktivnosti i rada sa konkretnim zajednicama prilagode tipu pretnji kojima su te zajednice izložene. To znači da pored identifikovanih pretnji kao što su bezbednost dece, suzbijanje korišćenja ilegalnih supstanci, neposredovanje ličnih dokumenata i slično, treba da obuhvate i pretnje bezbednosti romske populacije poput napada huliganskih i rasističkih grupa tamo gde se ovakve pretnje javljaju.
6. MUP treba da izda jedinstvene instrukcije policijskim službenicima svih policijskih uprava o postupanju prema interno raseljenim licima koja još ne poseduju sve lične dokumente. To postupanje treba da bude standardizovano i izuzeto od slobodne procene i volje u postupanju konkretnog policijskog službenika/ca. Time će postupanje postati predvidljivo i jasno pripadnicima romske populacije koji ne poseduju lične dokumente važeće u Republici Srbiji, smanjiće se prostor za arbitrarno delovanje policijskih službenika, a interno raseljene Romkinje i Romi neće se dovoditi u situaciju straha i neizvesnosti.
7. U promotivnim aktivnostima namenjenim romskoj populaciji, policijske uprave i policijski službenici/e angažovani na promociji, uslove za prijem u Centar za osnovnu policijsku obuku i Kriminalističko-policijsku akademiju treba da izlože jasno i nedvosmisleno. Time će se otkloniti kasnije nedoumice onih pripadnika zajednice koji se odluče na konkurisanje, ili budu odbijeni na konkursu.

MUP I MO – obrazovanje, obuke i zapošljavanje

8. Edukativne i aktivnosti stručnog usavršavanja namenjene policijskim službenicima, koje se odnose na nediskriminatoran tretman i rad sa ranjivim grupama, treba da obuhvate što veći broj policijskih službenika/ca koji u svom poslu dolaze ili mogu doći u kontakt sa romskim stanovništvom, kao i ostalim ranjivim grupama.
9. Obuke o nediskriminaciji i postupanju sa ranjivim grupama treba da prođu ne samo policijski službenici/ce angažovani na programima policije u zajednici, već i pripadnici drugih jedinica MUP, uključujući i pripadnike interventne policije i žandarmerije.
10. Nastavne jedinice i jedinice stručne obuke koje se odnose na zaštitu ravnopravnosti, nediskriminatoran tretman i rad sa ranjivim grupama u upotrebi u Centru za osnovnu policijsku obuku i Upravi za stručno obrazovanje, osposobljavanje, usavršavanje i nauku MUP Republike Srbije i Kriminalističko-policijskoj akademiji, treba da budu unapređene i ažurirane. Ukoliko ih nema, treba dodati nastavne jedinice o primeni strateškog i zakonodavnog okvira o prevenciji i suzbijanju diskriminacije.
11. Ministarstvo odbrane treba da podstiče uključivanje sadržaja koji se tiču odnosa sa civilnim stanovništvom i nediskriminacije marginalizovanih grupa i ljudskih prava, u nastavne planove i programe Vojne akademije i Vojne gimnazije, u obuke za pro-

fesionalne pripadnike Vojske Srbije, kao i u programe informisanja i usavršavanja zaposlenih u Ministarstvu.

12. Mehanizmi primene zakonskih odredbi i preporuka koje se odnose na zastupljenost nacionalnih manjina u državnoj upravi, naročito policiji, treba da budu jasno uspostavljeni, uvažavajući pri tom i potrebu zapošljavanja Romkinja.

MUP i MO – Monitoring i izveštavanje

13. Statistički podaci o broju deklariranih pripadnika romske populacije koji se prijavljuju na kurseve Centra za osnovnu policijsku obuku, Kriminalističko-policijske akademije, Vojne gimnazije i Vojne akademije, treba da budu ažurirani i javno dostupni. Ovo je neophodno kako bi i državne institucije, one koje su deo sektora bezbednosti i one koje se bave borbom protiv diskriminacije i unapređivanjem položaja ranjivih grupa, kao i nevladine organizacije, raspolagale pokazateljima o trendovima odziva i prijema romske populacije u ove obrazovne institucije.
14. Podaci o zaposlenim Romkinjama i Romima u MUP i MO treba da budu ažurirani i javno dostupni, kako bi državne institucije i nevladine organizacije bile u prilici da prate trendove u zapošljavanju ove manjinske grupe u tim institucijama u skladu sa zakonima uspostavljenom obavezom preduzimanja mere za povećanje učešća pripadnika nacionalnih manjina u organima državne uprave.
15. Poželjno je da Uprava za analitiku MUP Republike Srbije uspostavi indikatore na osnovu kojih će biti moguće pratiti stanje bezbednosti određenog dela populacije (posebne nacionalne manjine npr.) i pratiti trendove bezbednosti te grupe, budući da je broj dela u kojima su počinioci ili žrtve pripadnici neke nacionalne manjine, ograničen i uslovan pokazatelj jer izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti nije obavezno.

Koordinacija sa ostalim akterima

16. Pripadnike romske populacije koji svedoče da su bili žrtve policijske torture i/ili arbitrarnog postupanja policijskih službenika, treba informisati o mehanizmima koji su im na raspolaganju za ulaganja žalbi (unutrašnja kontrola MUP, Zaštitnik građana, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti), i ohrabriti ih na njihovo korišćenje.
17. Okvir nadležnosti i rada lokalnih saveta za bezbednost tamo gde su formirani treba precizirati i formirati ih u onim lokalnim samoupravama u kojima takva tela ne postoje. U njihov rad treba uključiti romske nevladine organizacije, koordinate za romska pitanja, i naročito romske nevladine organizacije koje se bave zaštitom Romkinja i promocijom njihovih prava i potreba.

18. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja treba da kontinuirano sprovodi obuke prosvetnih radnika kako bi se eliminisala diskriminacija u obrazovnom sistemu i predupredilo nasilje prema romskoj deci i njihova segregacija, a u cilju ne samo jačanja obrazovanja kao dela socijalne inkluzije romske dece već zarad poboljšanja njihove bezbednosti.
19. Potrebno je pojačati informisanje i koordinaciju MUP, lokalnih samouprava, škola, centara za socijalni rad, romskih i drugih nevladinih organizacija u slučajevima doseljavanja romskih porodica u novu sredinu, kako bi se ostvarilo permanentno nediskriminatorno ponašanje zaposlenih u bezbednosnim strukturama, javnim institucijama i opštinskim službama prema svim građanima na konkretnoj lokaciji, dosledno reagovalo na kršenje zakona, i sprečavali sukobi sa domicilnim stanovništvom i drugi oblici ugrožavanja bezbednosti.

8. BIBLIOGRAFIJA

Literatura

1. Anđelković, Branka, Obradović, Marko, Radoman, Jelena, *Procena efikasnosti lokalnih mehanizama socijalnog uključivanja Romkinja i Roma*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, CENTAR za istraživanje javnih politika, 2013, Internet, http://publicpolicy.rs/publikacije/daf725e70691bf26_e5ef8d2b73d074cf98d4b9a6.pdf.
2. *Analiza glavnih prepreka i problema u pristupu Roma pravu na adekvatno stanovanje*, Praxis, Beograd, 2013, Internet, http://praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Izvestaj_pravo_na_adekvatno_stanovanje.pdf.
3. *Anketa o potrošnji stanovništva*, Saopštenje broj 117, Republički zavod za statistiku, 2011, Internet, <http://webrzs.stat.gov.rs/Website/repository/documents/00/00/32/05/LP20.pdf>.
4. *Anketa o prihodima i uslovima života*, Saopštenje broj 366, Republički zavod za statistiku, Internet, http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/25/90/PD10_366_srb.pdf
5. *Annual Report 2012*, Roma Education Fund, Internet, http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_annual_report_2012.pdf.
6. Babović, Marija (prir.) *Izazovi nove socijalne politike: Socijalna uključenost u EU i Srbiji*, SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, Beograd, 2010.
7. Babovic, Marija, Suboticki, Ivana, *Addressing Violence from the HS Perspective*, Orientation paper, Project: Citizens' Network for Peace, Reconciliation and Human Security September 2013, Internet, <http://cn4hs.org/wp-content/uploads/Addressing-violence-from-the-HS-perspective.pdf>.
8. Bennett, John, *Roma Early Childhood Inclusion*, RECI Overview Report, UNICEF, Hungary, 2012, Internet, <http://www.unicef.org/romania/RECI-Overview.pdf>.
9. Berleman, William C., "Police and Minority Groups: The Improvement of Community Relations", in: *Crime & Delinquency*, April 1972, pp. 160-167.

10. Bjeloš, Maja, Brozović, Zorana, Đorđević, Saša, *Priručnik za rad lokalnih saveta za bezbednost*, Centar za podršku ženama, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011.
11. Cottey, Andrew, Edmunds, Timothy, Forster, Anthony, "The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations", in: *Armed Forces & Society*, 29, 2002, pp. 31–56.
12. *Country Reports on Human Rights Practices*, U.S. Department of State, Internet, <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper>.
13. Cvejić, Slobodan, Babović, Marija, Pudar, Gordana, *Studija o humanom razvoju – Srbija 2010: Izvori i ishodi socijalnog isključivanja*, UNDP Srbija, 2011.
14. Cvejić, Slobodan, *Faces and Causes of Roma Marginalization: Experiences from Serbian Local Communities*, manuscript, October 2013.
15. *Dobra iskustva u izgradnji partnerstava između policije i šire društvene zajednice*, Viši policijski savetnik Generalnog sekretara OEBS-a, OEBS, Beč, 2008.
16. *Doprinos socijalnoj inkluziji i borbi protiv diskriminacije marginalizovane populacije u Srbiji*, Praxis, Beograd, 2013.
17. Đurđević-Lukić, Svetlana, "Broadening Security Concept – From 'National' to 'Human Security'", *Međunarodni problemi/International Problems*, Vol. 61, No. 4 (2004), pp. 397-408.
18. Đurđević-Lukić, Svetlana, Dimitirjević, Vojin "Human Security and Peace Building in the Western Balkans", in: Benedek, Wolfgang, Daase, Christopher, Dimitrijevic Vojin, Van Duyne, Petrus (Eds), *Transnational Terrorism, Organized Crime and Peace-Building: Human Security in the Western Balkans*, Palgrave Macmillan, 2010, pp. 17-37.
19. Đurđević-Lukić, Svetlana, Radoman, Jelena, Tadić, Marina, *Mapiranje (ne)diskriminacije u sistemu vojnog školstva Republike Srbije*, CENTAR za istraživanje javnih politika, Beograd, 2013, Internet, <http://publicpolicy.rs/publikacije/a23e2329b04cd4c9ff9583fb3a9de745b4a12dc9.pdf>.
20. Đurović, Bogdan, „Socijalna i etnička distanca prema Romima u Srbiji”, in: *Facta universitatis - series: Philosophy, Sociology and Psychology*, vol. 2, br. 9, 2002, str. 667-681.
21. Edmunds, Timothy, "Security Sector Reform: Concepts and Implementation", in: Fluri, Philipp, Hadžić Miroslav (eds), *Sourcebook on Security Sector Reform*, DCAF/CCMR, Geneva/Belgrade, 2004, pp. 45–60

22. Ejodus, Filip, *Međunarodna bezbednost: Teorije, sektori, nivoi*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012.
23. *Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel*, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2008.
24. Hadžić, Miroslav, Timotić, Milorad, Milosavljević, Bogoljub, *Smisao reforme sektora bezbednosti (priručnik)*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2004.
25. Hänngi, Heiner, "Conceptualizing Security Sector Reform and Reconstruction", in: Bryden, A, Hänngi, H (eds), *Reform and Reconstruction of the Security Sector*, DCAF, 2004, pp. 3–20.
26. *Human Development Report*, United Nations Development Programme, Oxford University Press, New York, 1994, Internet, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf.
27. *Istraživanje javnog mnjenja „Stav građana prema policiji”*, Misija OEBS u Srbiji, CeSID, Beograd, decembar 2012, Internet, http://www.mup.gov.rs/cms_lat/sadrzaj.nsf/Stav_gradjana_prema_radu_policije.pdf.
28. *Istraživanje javnog mnjenja „Šta građani Srbije misle o svojoj bezbednosti i o bezbednosti Srbije”*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, septembar 2012, Internet, http://www.bezbednost.org/upload/document/ega_se_graani_plae_a_ko_ih_titi.pdf.
29. Jakobi, Tanja, „Izveštavanje medija o Romkinjama i Romima: faktografija bez konteksta”, CENTAR za istraživanje javnih politika, april 2014, Internet, <http://publicpolicy.rs/Romkinje%20i%20Romi%20u%20medijima#.U2tHQKkur34>.
30. Jakšić, Božidar, Bašić, Goran, *Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2005.
31. *Joint Report by the Commission and the Council on Social Inclusion*, Council of the European Union, Brussels, March 2004, Internet, http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf.
32. *Još uvek daleko od cilja – Izveštaj Evropskog centra za prava Roma: Prezastupljenost romske dece u „specijalnim školama” u Srbiji*, Evropski centar za prava Roma, Budimpešta, januar 2014, Internet, <http://www.errc.org/cms/upload/file/serbia-izvestaj-obrazovanje-jos-uvek-daleko-od-cilja-13-march-2014.pdf>.
33. Jovanovski, Kristina, „Mađarska desnica potpiruje etničke tenzije”, Aljazeera, 6.2.2013, Internet, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/madarska-desnica-potpiruje-etnicke-tenzije>, pristupljeno 23.4.2014.

34. Kappeler, Victor E., Kraska, Peter B. "A Textual Critique of Community Policing: Police Adaption to High Modernity", in: *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, Vol. 21, No. 2, 1998, pp. 293-313.
35. Litavski, Jan, Dičić Kostić, Nevena, Đorđević, Saša, *Collection of Policy Papers on Police Reform in Serbia*, Number 8, Belgrade Centre for Security Policy, Belgrade Centre for Human Rights, July 2013, Internet, http://www.bezbednost.org/upload/document/collection_of_policy_papers_on_police_reform_in_se_20130809_152440.pdf.
36. Litavski, Jan, Đorđević, Saša, Marković, Žarko, *Zbirka predloga praktične politike za reformu policije u Srbiji*, broj 3, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, septembar 2010.
37. Luckham, Robin, Kirk, Tom, *Security in Hybrid Political Contexts: An End-User Approach*, Justice and Security Research Programme, LSE, London, 2012.
38. *Ljudska prava u Srbiji 2013*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2014.
39. Milošević, Goran B. (ur.) *Rodna ravnopravnost i rodno zasnovano nasilje*, priručnik, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012.
40. Moran, Leslie J., "Invisible Minorities: Challenging Community and Neighbourhood Models of Policing", in: *Criminology and Criminal Justice*, Vol 7(4), 2007, pp. 417-441.
41. *Multiethnic Armed Forces, Backgorunder – Security Sector Governance and Reform*, DCAF, Geneva, 2006.
42. *Odnos predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji*, IPSOS Strategic marketing, UNDP, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2013, Internet, http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/izvestaj_odnos_predstavnika_javne_vlasti_prema_diskriminaciji_u_srbiji_final.pdf.
43. *OECD DAC Guidelines & Reference Series: Security System Reform and Governance*, OECD, Paris, 2005.
44. Perić, Tatjana, *The Housing Situation of Roma Communities: Regional Roma Survey 2011*, Roma Inclusion Working Papers, UNDP, Bratislava, 2012, Internet, http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/housing_2_web.
45. *Platforma za ostvarivanje prava na adekvatno stanovanje*, Mreža odbora za ljudska prava u Srbiji CHRIS, Internet, <http://chris-network.org/wp-content/uploads/2012/06/Platforma-za-ostvarivanje-prava-na-adekvatno-stanovanje.pdf>.
46. *Policija i Romi i Sinti – dobra praksa u izgradnji poverenja i razumevanja*, Serija izdanja Jedinice za strateška pitanja policije OEBS-a, tom 9, OEBS, Beč, april 2010.

47. *Položaj žena u oružanim snagama država Zapadnog Balkana*, SEESAC/UNDP, Beograd, 2014, Internet, <http://www.seesac.org/res/files/publication/890.pdf>.
48. *Preporuke za rad policije u multietničkim društvima*, OEBS, Visoki komesar za nacionalne manjine, februar 2006.
49. Radoman, Jelena, Radoman, Marija, Đurđević-Lukić, Svetlana, Anđelković, Branka, *LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti u Republici Srbiji*, CENTAR za istraživanje javnih politika, Misija OEBS u Srbiji, Beograd, 2011, Internet, <http://publicpolicy.rs/publikacije/dc164ef1cd5e31d83159ff805dcdc32261301417.pdf>.
50. *Regionalni izvještaj o legalizaciji stanovanja, unapređenju naselja i socijalnom stanovanju za Rome u regiji Zapadnog Balkana – Najbolja iskustva iz prakse za uključenje Roma*, OSCE/ODIHR, Varšava, februar 2014.
51. *Serbia 2013 Progress Report*, European Commission, Brussels, 16.10.2013, Internet, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/sr_rapport_2013.pdf.
52. Simeunović, Marina, *Posedovanje ličnih dokumenta kao uslov socijalne integracije mladih Roma u naselju Veliki Rit u Novom Sadu*, ODIHR, januar 2013, Internet, <http://bприodihhr.org/documents.html>.
53. Spasić, Danijela, *Koncept policije u zajednici i porodično nasilje*, Doktorska disertacija, Fakultet bezbednosti, Beograd, maj 2014.
54. *Stav građana Srbije prema korupciji*, CeSID, UNDP, Beograd, decembar 2013, Internet, <http://www.mc.rs/upload/documents/istrazivanje/2014/02-12-14-Korupcija-u-Srbiji.pdf>.
55. Stojanović, Sonja „Policija”, u: Hadžić, Miroslav, Milosavljević, Bogoljub, Stojanović, Sonja, Ejđus, Filip (ur) *Godišnjak reforme sektora bezbednosti*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2009, str. 165-211.
56. Škara, J., Lazarević, Z., „Huligani napadaju i prete nemoćnima”, Blic, 14.8.2008, Internet, <http://www.blic.rs/Vesti/Beograd/53018/Huligani-napadaju-i-prete-nemocnima/print>.
57. Tadić, Marina, *ZA I PROTIV verske službe u Vojsci Srbije*, CENTAR za istraživanje javnih politika, mart 2014, Internet, <http://publicpolicy.rs/publikacije/54ea06d586fe57bd8ba4b367cf5925bcc4df75c7.pdf>.
58. Takač, Kristijan „Ne stišava se bura zbog nasilja u Subotici”, RTS, 19.8.2013, Internet, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1380600/Ne+sti%C5%A1ava+se+bura+zbog+nasilja+u+Subotici.html>, pristupljeno 23.4.2014.

59. *The Situation of Roma in 11 EU Member States: Survey Results at a Glance*, European Union Agency for Fundamental Rights, UNDP, 2012, Internet, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf.
60. *Threat Perceptions in the OSCE Area*, OSCE Network of Think Tanks and Academic Institutions, April 2014, Internet, <http://www.osce.org/networks/118080?download=true>
61. Wisler, Dominique, Onwudiwe, Ihekwoaba D., "Community Policing in Comparison", in: *Police Quarterly* Volume 11, Number 4, December 2008, pp. 427-446.
62. Wisler, Dominique, Onwudiwe, Ihekwoaba D. (eds) *Community Policing: International Patterns and Comparative Perspectives*, DCAF, CRC Press, Taylor & Francis Group, Boca Raton, London, New York, 2009.
63. Prof. dr Zekavica, Radomir, *Sprovođenje antidiskriminacionih politika i Ministarstvo unutrašnjih poslova RS – Izveštaj o osnovnim rezultatima istraživanja i preporuke*; radna verzija izveštaja koji će biti predstavljen 19. juna 2014. godine.

Dokumenta državnih institucija i pravni akti

1. Akcioni plan za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji za period do 1.1.2015. Internet, <http://www.inkluzija.gov.rs/files/Romi%20-%202015%20-%20akcioni%20plan%20za%20sprovedjenje%20strategije.pdf>.
2. *Bela knjiga odbrane Republike Srbije*, Ministarstvo odbrane RS, Medija centar „Odbrana“, Beograd, 2010.
3. *Izveštaji Kancelarije za readmisiju za 2012. i 2013. godinu*, Internet, <http://www.kirs.gov.rs/articles/readizvestaji.php?type1=47&lang=SER&date=0>.
4. *Izveštaj o položaju pravno nevidljivih lica u Republici Srbiji*, Zaštitnik građana, Beograd, 2012, Internet, http://www.ombudsman.rs/attachments/2222_Izvestaj%20o%20polozaju%20%20pravno%20nevidljivih%20u%20RS.pdf.
5. *Izveštaj o sprovođenju Strategije za unapređenje položaja Roma sa preporukama*, Zaštitnik građana, Beograd, 2013.
6. *Izveštaj Radne grupe za utvrđivanje prioriteta za poboljšanje kvaliteta bezbednosti ljudi i imovine u gradu Beogradu*, Beograd, jun 2011, Internet, http://www.beogradeu.gov.rs/userfiles/files/Grad%20Beograd_Izvestaj%20o%20utvrđivanju%20prioriteta%20za%20poboljšanje%20kvaliteta%20bezbednosti%20ljudi%20i%20imovine_jun2011.pdf.
7. Kodeks profesionalne etike Univerziteta odbrane, *Službeni vojni list*, br. 24/11.

8. Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN - Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji, Internet, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4352.
9. Pisani odgovor Ministarstva odbrane Centru za istraživanje javnih politika povodom ostvarivanja saradnje na istraživanju, broj 15-583, 30.12.2013, Beograd.
10. Podaci dostavljeni od strane Ministarstva Odbrane na molbu CENTRA za istraživanje javnih politika, 27.2.2014, broj 9244-11/13, Beograd.
11. *Pregled stanja u formalnim kolektivnim centrima u Republici Srbiji*, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, mart 2013, Internet, http://www.kirs.gov.rs/docs/izvestaji/kolektivni_centri_pregled_stanja_2013.pdf.
12. *Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2013. godinu*, Beograd, 2014, Internet, <http://www.ravnopravnost.gov.rs/images/files/Poverenik%20za%20zastitu%20ravnopravnosti%20-%20Izvestaj%202013.pdf>.
13. *Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2013. godinu*, Beograd, 2014, Internet, http://www.ombudsman.rs/attachments/3237_Godisnji%20izvestaj%20Zasttnika%20gradjana%20za%202013%20%20godinu.pdf.
14. Statut Medicinskog fakulteta Vojnomedicinske akademije, *Službeni vojni list*, br. 17/12.
15. Statut Univerziteta odbrane, *Službeni vojni list*, br. 24/11.
16. Statut Vojne akademije, *Službeni vojni list*, br. 17/12.
17. Strategija bezbednosti Grada Niša, Internet, <http://www.mcnis.org.rs/wp-content/uploads/2013/02/Strategija-bezbednosti.pdf>.
18. Strategija bezbednosti mladih grada Niša, Niš, 2013, Internet, <http://mirc.rs/wp-content/uploads/2013/12/Strategija-bezbednosti-mladih-Grada-Nisa.pdf>.
19. Strategija lokalne bezbednosti Grada Vranja 2012-2014, Internet, http://www.pbildprogramme.org/dokumenti/sr/11_177_SLB_Vranje.pdf.
20. Strategija lokalne bezbednosti opštine Bujanovac 2012-2014, Internet, http://www.pbildprogramme.org/dokumenti/sr/3_177_SLB_Bujanovac.pdf.
21. Strategija policije u zajednici, *Službeni glasnik*, 05 broj: 021-1082/2013-003, 2013.
22. Strategija razvoja grada Beograda, Urbanistički zavod Beograda i PALGO centar, mart 2011, <http://www.beograd.rs/download.php/documents/SRGBpredlog.pdf>.

23. Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, UNHCR, Misija OEBS u Srbiji, UNDP Srbija, Beograd, 2010, Internet, <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategija-SR-web-FINAL.pdf>.
24. Tabelarni pregled izbeglica i interno raseljenih sa KiM po opštinama u Srbiji u odnosu na domicilno stanovništvo, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, Internet, <http://www.kirs.gov.rs/docs/statistika/Statistika%20-%20IZB%20i%20IRL%20u%20odnosu%20na%20domicilno%20stanovnistvo%20u%20Srbiji.pdf>.
25. Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, broj 98/06.
26. Zaključak o merama za povećanje učešća pripadnika nacionalnih manjina u organima državne uprave, Službeni glasnik RS, broj 40/06.
27. Zakon o policiji, Službeni glasnik RS, br. 101/2005, 63/2009 - odluka US i 92/2011.
28. Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik RS, broj 55/2013.
29. Zakon o visokom obrazovanju, Službeni glasnik RS, broj 85/05.
30. Zakon o Vojski Srbije, Službeni glasnik RS, broj 116/07, 88/09.
31. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Službeni glasnik SRJ, broj 11/02.

